

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

Tiia Mykkänen

Syyttömyysolettaman vaarantuminen tuomarin esteellisyyden perusteena

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin näkökulmasta

Johtamisen akateeminen yksikkö
Julkisoikeus
Pro gradu -tutkielma
Hallintotieteiden maisteriohjelma

Vaasa 2024

VAASAN YLIOPISTO**Johtamisen akateeminen yksikkö**

Tekijä:	Tiia Mykkänen		
Tutkielman nimi:	Syyttömyysolettaman vaarantuminen tuomarin esteellisyyden perusteena : Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin näkökulmasta		
Tutkinto:	Hallintotieteiden maisteri		
Oppiaine:	Julkisoikeus		
Työn ohjaaja:	Niina Mäntylä		
Valmistumisvuosi:	2024	Sivumäärä:	69

TIIVISTELMÄ :

Oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä voidaan pitää länsimaisen oikeusvaltiokäsityksen ilmentymänä. Oikeusvaltioperiaatteen mukaan kaikki julkinen vallankäyttö toimii lainsäädännön rajoissa, riippumattoman tuomioistuimien valvonnan alla. Tuomioistuimen riippumattomuuden ohella myös tuomioistuimen puolueettomuudella on keskeinen rooli Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan mukaisen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseksi. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus takaa jokaiselle pääsyn oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa, riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa. Tämän lisäksi EIS:n 6 artiklan mukainen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus määrittelee syytetyn vähimmäisoikeudet sekä vaatimuksen syyttömyysolettaman toteutumisesta. Syyttömyysolettamalla tarkoitetaan sitä, että jokaista on pidettävä syyttömänä siihen saakka, kunnes syyllisyys on laillisesti näytetty toteen. Kuinka syyttömyysolettaman kuitenkään katsotaan toteutuvan tilanteessa, jossa tuomari on esimerkiksi osallistunut syytetyn esitutkintaan päätettyään käytetyistä pakkokeinoista tai on työskennellyt aiemmin syyttäjänä?

Tämän tutkielman aihe on tuomarin esteellisyyden muodostuminen erityisesti syyttömyysolettaman vaarantumisen näkökulmasta. Tuomarin esteellisyyssperusteet on kirjattu oikeudenkäymiskaaren (1734/4) 13 lukuun, joka kattaa tuomarin erityiset esteellisyyssperusteet, sekä harkinnanvaraisen yleisen esteellisyyssperusteen. Harkinnanvaraisella yleisellä esteellisyyssperusteella tarkoitetaan tilannetta, jossa esteellisyysepäily on perusteltu, mutta se ei kuulu tuomarin erityisiin esteellisyyssperusteisiin. Tässä tutkielmassa on tarkoitus vastata kolmeen tutkimuskysymykseen, joita ovat; 1) Mitä syyttömyysolettamalla tarkoitetaan? 2) Millaisissa tilanteissa syyttömyysolettaman voidaan perustellusti epäillä vaarantuneen? 3) Milloin syyttömyysolettaman toteutumisen voidaan arvioida vaarantuneen niin, että se voisi johtaa tuomarin esteellisyyteen?

Tämä tutkielma on julkisoikeudellinen ja sijoittuu prosessioikeuteen, erityisesti rikosprosessioikeuteen. Käyttämäni tutkimusmenetelmä on lainoppi, eli oikeusdogmatiikka. Tutkimuksessa pyrin tuomaan esille kansallisen lainsäädännön pohjautumista kansainvälisiin sopimuksiin, merkittävämpänä Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Esittelen tutkielmani kannalta merkittävää oikeuskäytäntöä Suomen lisäksi muistakin EU-maista, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön ollessa velvoittavaa jäsenmaita kohtaan. Tämän lisäksi pyrin tuomaan esille tämänhetkistä oikeusvaltiokehityksen tilaa Euroopassa. Tässä tutkielmassa pyrin kansallisen ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön kautta tuomaan esille niitä seikkoja, joita tuomioistuinratkaisuisissa tuomarin esteellisyydestä syyttömyysolettaman vaarantumisen näkökulmasta painotetaan. Syyttömyysolettaman vaarantumisen aiheuttamasta tuomarin esteellisyydestä ei näytä olevan tehty ajankohtaista tutkimusta, joten tällä tutkimuksella pyrin täyttämään tätä tutkimusaukkoa.

AVAINSANAT: oikeudenmukainen oikeudenkäynti, puolueettomuus, riippumattomuus, syyttömyysolettama, esteellisyys

Sisällys

1	Johdanto	5
1.1	Tutkimuksen tausta	5
1.2	Tutkimusongelma	8
1.3	Tutkimusmenetelmä	10
1.4	Aineisto ja dispositio	11
2	Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin	15
2.1	Riita- ja rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyiden erityispiirteet syyttömyysolettaman näkökulmasta	16
2.2	Eurooppaoikeuden vaikutus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin	21
2.3	Tuomioistuinten riippumattomuus ja puolueettomuus	24
2.3.1	Tuomareiden nimittäminen ja erityinen virassapysymisoikeus	27
2.4	Esteellisyys	29
2.4.1	Esteellisyytilanteessa toimiminen	32
3	Tuomarin asema oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisessa	35
3.1	Puolueettomuuden objektiivinen testi	36
3.2	Tuomarin oikeusaste-esteellisyys	39
3.2.1	Pakkokeinot	50
4	Johtopäätökset	55
	Lähteet	65

Lyhenteet

EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18–19/1990)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EU	Euroopan unioni
EUT	Euroopan unionin tuomioistuin
HO	Hovioikeus
KKO	Korkein oikeus
KO	Käräjäoikeus
OK	Oikeudenkäymiskaari (1734/4)
PL	Suomen perustuslaki (1999/731)
SEU	Euroopan Unionista tehty sopimus

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta

Suomi on oikeusvaltio ja täten sitoutunut kunnioittamaan perus- ja ihmisoikeuksia vahvistamalla ne valtiosäännössään. Oikeusvaltioperiaatteesta säädetään Suomen perustuslain (1999/731) 2 §:n lisäksi Venetsian komission ohjekirjassa, sekä Euroopan unionista tehdyssä sopimuksessa. Oikeusvaltion määrittäviä piirteitä ovat julkisen vallan toiminta lainsäädännön rajoissa, demokratian sekä perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, sekä riippumattomien tuomioistuimien valvonnan alaisena oleminen. Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on keskeinen perus- ja ihmisoikeus, joka on tunnustettu niin kansainvälisellä kuin kansallisella tasolla. Länsimaisia demokratioita kuvaavan vallan kolmijako-opin mukaan lainsäädäntövalta, toimeenpanovalta ja tuomiovalta on pidettävä erillään toisistaan. Erityisesti tuomioistuinten riippumattomuutta pidetään korostuneessa arvossa, sillä sen ajatellaan olevan suomalaisen oikeusvaltion kulmakivi¹.

Oikeusvaltiossa valtion organisoinnissa annetaan etusija oikeusvarmuudelle², eli julkiselle vallankäytölle lainsäädännön rajoissa. Oikeusvarmuudella tarkoitetaan julkisen päätöksenteon lainmukaisuutta, ennakoitavuutta, valvottavuutta sekä pysyvyyttä³. Oikeusvarmuuden ja siihen liittyvän oikeusturvaodotuksen voidaan ajatella ehkäisevän mielivaltaista hallintoa, sekä toisaalta takaavan oikeusvaikutuksen omaavien päätösten perustumisen oikeuskulttuurin vakiintuneisiin arvoihin ja tietoon todellisuudesta⁴.

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin voidaan nähdä olevan oikeusvarmuuden ilmentymä. Oikeusvarmuuden toteutuminen oikeudenkäynnissä on ensiarvoisen tärkeää, sillä kyseessä on se osa riita- ja rikosprosessista, jossa yksilön vapautta ja muita perustavanlaatuisia oikeuksia voidaan rajoittaa merkittävästi. Oikeus oikeudenmukaiseen

¹ Aarnio, 2006, s. 111.

² Raitio, 2017, s. 9.

³ Mäenpää, 2023, Hallintopäätöksen lainvoima, oikeusvoima ja pätevyys.

⁴ Raitio, 2019, s. 62.

oikeudenkäyntiin on Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) 6 artiklassa turvattu, jokaiselle kuuluva ihmisoikeus. Takaus oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä turvaa jokaiselle pääsyn oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin kohtuullisen ajan kuluessa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa.

Suomessa tuomioistuinten riippumattomuudesta säädetään valtiojärjestyksen perusteissa, perustuslain 3 §:ssä. Tuomioistuinten riippumattomuudella tarkoitetaan tuomioistuinten itsenäisyyttä ja erillisyyttä muiden tahojen vaikutuksesta. Tuomioistuimia sitoo ainoastaan voimassa oleva oikeus, eikä mikään ulkopuolinen taho voi puuttua tuomioistuinten toimintaan⁵. Tuomioistuinten puolueettomuutta turvataan puolueettomuus- ja esteellisyysäännösten avulla. Puolueettomuudella tarkoitetaan objektiivisuutta käsiteltävää asiaa ja asianosaisia kohtaan. Puolueettomuuden toteutumiseksi tuomareiden on oltava esteettämiä, eikä heillä saa olla lopputulokseen vaikuttavaa ennakkoasennetta ratkaisua tehdessään. Tuomari voidaan todeta esteellisiksi, eli *jääviksi* silloin, kun asianosaiselle tai asian ulkopuoliselle henkilölle herää perusteltu epäily tuomarin puolueettomuudesta käsiteltävässä asiassa⁶. Viranomaisten puolueettomuudesta säädetään PL 21 §:ssä hyvän hallinnon takeissa, sekä hallintolain (2003/434) 6 §:ssä hallinnon oikeusperiaatteiden yhteydessä. Tuomareiden puolueettomuudesta hallintoasioissa säädetään laissa oikeudenkäynnistä hallintoasioissa (2019/808) sekä oikeudenkäymiskaarissa (1734/4). Nämä lait ja periaatteet ovat keskeisessä asemassa oikeusvarmuuden toteutumisen varmistamisessa, sekä mielivaltaisen hallintotavan ja korruption ehkäisemisessä.

Oikeusvaltioperiaate on viime vuosien aikana noussut useammin ja enemmän julkiseen keskusteluun kuin moniin vuosiin, myös Euroopassa. Euroopan unionin jäsenmaista etenkin Puolan ja Unkarin oikeusvaltiokehityksen suuntaa on kuvattu vähintäänkin huolestuttavaksi. Vaikka takeen oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä voisi varsinkin Euroopan Unionissa ajatella olevan vakiintunut arvo Euroopan ihmisoikeussopimuksen

⁵ Tuomioistuinlaitos, 2023.

⁶ Tuomioistuinlaitos, 2021.

ansiosta, ei näin kuitenkaan automaattisesti ole. Esimerkiksi Puolassa on 2010-luvun jälkipuoliskolla pyritty vaikuttamaan tuomioistuinten riippumattomuuteen mm. vaikuttamalla tuomareiden eroamisikään, kun taas Unkarissa korkeimman oikeuden presidentin virkakausi on katkaistu ennenaikaisesti ilman lainmukaista perustetta⁷.

Puolan negatiivista oikeusvaltiokehitystä tarkkaillessa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkauksien voidaan nähdä olevan systemaattisia ja niitä on käsitelty EU-tuomioistuimissa saakka⁸. Puolan Varsovan alueellisen tuomioistuimen näkemyksen mukaan oikeusministeri voi määrätä tuomarin ylemmän asteen rikostuomioistuimeen perusteilla, jotka eivät ole julkista tietoa, jolloin päätökseen ei voida kohdistaa tuomioistuinvalvontaa⁹. Tämän lisäksi Puolan tuomioistuinten riippumattomuuteen on pyritty vaikuttamaan alentamalla tuomareiden eroamisikää, joka mahdollistaisi uusien, vallankäyttäjille lojaalien tuomareiden nimittämisen virkoihin¹⁰. Edellä mainitut menettelyt ovat yksittäisiä keinoja, joilla oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on pyritty rajoittamaan. Puolan perustuslakituomioistuin on todennut EU:n perussopimuksien olevan ristiriidassa maan oman perustuslain kanssa ja kyseenalaistanut EU-oikeuden ensisijaisuuden perustuslakiin nähden¹¹. Liittymissopimuksessaan Euroopan Unioniin jokaisen tulevan jäsenmaan on kuitenkin hyväksyttävä EU:n oikeusjärjestys osaksi kansallista oikeusjärjestystä¹². Lisäksi jäsenmaiden ja EU:n välistä suhdetta määrittää lojaliteettiperiaate, tarkemmin vilpittömän yhteistyön periaate, jonka mukaan jäsenvaltioiden tulee pidättäytyä kaikista sellaisista toimenpiteistä, jotka ovat ristiriidassa EU:n perussopimusten saavuttamisen kanssa¹³.

Unionin tuomioistuimen suuren jaoston ratkaisussa asiassa C-619/18 (Euroopan komissio v. Puolan tasavalta) katsotaan, ettei Puolan tasavalta ole noudattanut SEU 19 artiklan

⁷ Kuusiniemi, 2021.

⁸ EUT asia C-619/18 Euroopan komissio v. Puola (11.7.2019).

⁹ Fredman, 2021.

¹⁰ Kuusiniemi, 2021.

¹¹ Kokkonen, 2021.

¹² Finlex, 6.1.1. EU-oikeuden velvoittavuus.

¹³ Raitio, 2013, s. 236.

1 kohdan tai Euroopan Unionin perusoikeuskirjan 47 artiklan (oikeus tehokkaksiin oikeus-suojakeinoihin ja puolueettomaan tuomioistuimeen) mukaisia velvoitteitaan tuomareiden eläkeiän alentamista koskevassa asiassa. Tuomion seurauksena Puolan parlamentti lakkautti maassa perustetun valvontaelimen, joka nimitti tuomareita korkeimman oikeuden virkoihin poliittisin perustein ja loukkasi EIS:n vaatimusta riippumattomasta ja puolueettomasta tuomioistuimesta.¹⁴

Oikeusvarmuuden periaatteen loukkauksia on myös Unkarin osalta käsitelty EU-tuomioistuimessa. Unkari on esittänyt EUT:n ratkaisun C-156/21 mukaan oikeusvaltion käsitteen sisältävän sellaisia käsitteellisiä epävarmuuksia ja epä johdonmukaisuuksia, että ne vaarantavat unionin arvojen tulkintaa. Lisäksi Unkari esittää, että oikeusvaltio on vain ihanne ja oikeusvaltioperiaatteen toteutumista tulisi jokaisessa jäsenmaassa arvioida suhteellisesti, sillä yhdenkään jäsenvaltion ei voida todeta kunnioittavan oikeusvaltioperiaatetta täydellisesti.¹⁵ Tuominen (2022) esittää, että oikeusvaltiokäsitykset ja toteutukset eroavat toisistaan, eikä etenään länsimainen käsitys oikeusvaltioperiaatteesta ole globaalisti tunnustettu. Oikeusvaltioperiaatteen toteutuminen on kuitenkin asetettu EU jäsenyyden ehdoksi ja integraation myötä oikeusvaltioperiaatteen sisällön merkitys jäsenvaltioiden välillä on selkeytynyt, muodostaen siitä unionin keskeisen arvon.¹⁶ EUT:n asiassa C-156/21 antaman ratkaisun perusteluiden mukaan oikeusvaltion käsitteen ominaispiirteet on määritelty Venetsian komission toimesta ja niiden vaikutus on nähtävissä myös unionin tuomioistuimen oikeuskäytännössä¹⁷.

1.2 Tutkimusongelma

Vaatimukseen oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä liittyy keskeisesti vaatimus tuomioistuimen riippumattomuudesta, puolueettomuudesta sekä syyttömysolettamasta.

¹⁴ EUT asia C-619/18 Euroopan komissio v. Puola (11.7.2019).

¹⁵ C-156/21, kohdat 199 ja 200.

¹⁶ Tuominen, 2022, s. 325.

¹⁷ EUT asia C-156/21, kohdat 230 ja 236.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 2 kohdassa todetaan, että jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen. EIS 6 artiklan 3 kohdassa säädetään syytetyn vähimmäisoikeuksista, joita ovat mm. oikeus tietoon häneen kohdistuneiden syytteiden sisällöstä, oikeus riittävään aikaan ja edellytyksiin puolustuksen valmistelussa sekä oikeus tulkkiin tarvittaessa. Syyttömyysolettaman periaatteessa on kyse rikoksesta epäillyn kohtelusta prosessin eri vaiheissa, ei itse prosessin lopputuloksesta¹⁸. Vaatimus syyttömyysolettaman toteutumisesta perustuu objektiviteettiperiaatteeseen, jonka keskeinen ydin on puolueettomuusvaatimuksessa. Objektivisuuden ja puolueettomuuden vaatimuksia pidetään eräänlaisina lähtökohtina esteellisyyssäännösten soveltamiselle¹⁹.

Tässä tutkimuksessa keskityn oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen, tarkemmin syyttömyysolettaman toteutumiseen sekä tätä kautta mahdollisesti muodostuvaan tuomarin esteellisyyteen. Tavoitteeni on tutkia jännitettä syyttömyysolettaman toteutumisen ja tuomarin oikeusaste-esteellisyyden välillä. Oikeusaste-esteellisyydellä tarkoitetaan esteellisyyden muodostumista siten, että tuomari on joutunut käsittelemään tai ratkaisemaan samaa asiaa useaan kertaan²⁰. Oikeusaste-esteellisyys voi tulla kyseeseen esimerkiksi tuomarin osallistuessa asian esitutkintaan mm. pakkokeinoista päätettäessä tai tuomarin työskennellessä eri oikeusasteissa tai viranomaisena muissa työtehtävissä, jossa asiaa on käsitelty. Tällaisissa tilanteissa asianosaisella tai ulkopuolisella voi herätä perusteltu ja oikeutettu epäily siitä, pystyykö tuomari ratkaisemaan asian ilman ennakkokäsitystä puolueettomasti, jotta syyttömyysolettaman vaatimus toteutuu.

Tutkimuksessani pyrin vastaamaan kysymyksiin: 1) Mitä syyttömyysolettamalla tarkoitetaan 2) Millaisissa tilanteissa syyttömyysolettaman voidaan perustellusti epäillä vaarantuneen 3) Milloin syyttömyysolettaman toteutumisen voidaan arvioida vaarantuneen niin, että se voisi johtaa tuomarin esteellisyyteen. Tutkielmani rajautuu syyttömyysolettaman toteutumisen ja tuomarin esteellisyyden näkökulmasta rikos- ja riita-asioihin

¹⁸ Tolvanen, 2014, s. 242.

¹⁹ Kuusikko, 2018, s. 4.

²⁰ HE 78/2000 vp.

kotimaisissa tuomioistuimissa, tarkastellen eurooppaoikeuden merkitystä oikeuskäytännössä. Lisäksi esittelen tutkielmani kannalta keskeisiä EIT:n ratkaisuja, jotka ilmentävät eurooppaoikeuden, etenkin EIS:n tulkintaa.

1.3 Tutkimusmenetelmä

Pro gradu -tutkielmani on oikeudellinen ja käyttämäni tutkimusmenetelmä lainoppi, eli oikeusdogmatiikka. Hirvosen (2011) mukaan lainopin tutkimuskohteena on voimassa olevan oikeuden, lain ja muiden oikeuslähteiden merkitys. Lainopilla nähdään olevan kaksi tehtävää, tulkinta ja systematisointi. Lainopin tarkoituksena on voimassa olevan oikeuden tulkinnan kautta selvittää oikeusnormilauseiden sisältöä. Voimassa olevan oikeuden systematisoinnilla tarkoitetaan sitä, että lainoppi järjestää ja rakentaa lainsäätäjän tuottaman oikeusnormimateriaalin pohjalta yhtenäistä ja johdonmukaista kuvaa oikeusjärjestelmästä.²¹

Hirvosen (2011) mukaan lainopissa tulkinnan tuloksena syntyneet lauseet kuvaavat voimassa olevan oikeuden sisältöä ja ovat kannanottoja siitä, kuinka oikeutta pitäisi tulkita, punnita ja systematisoida. Kyseessä ei siis ole puhdas kuvaus oikeudesta.²² Kolehmainen (2015) korostaa lainopin pääpainon olevan perustelemisessa ja argumentoinnissa oikeuslähteopin mukaisesti. Argumentointi on prosessi, jossa eri oikeuslähteitä ja kaikkia asianhaaroja tarkastelemalla voidaan vakuuttua ratkaisun tai tulkinnan oikeellisuudesta.²³ Yksittäisen tutkijan tuloksesta tulee tieteellistä tietoa vasta sen jälkeen, kun se on käynyt läpi kriittisen keskustelun tiedeyhteisön muiden tutkijoiden keskuudessa²⁴.

Aarnion (2006) mukaan lainopissa oikeuslähteellä voi olla joko positiivinen, negatiivinen tai vaikuttamaton painoarvo ratkaisuun tai kannanottoon. Positiivinen painoarvo

²¹ Hirvonen, 2011, s. 21–25.

²² Hirvonen, 2011, s. 25.

²³ Kolehmainen, 2015, s. 7–8.

²⁴ Helin, 2015, s. 791.

vahvistaa ratkaisua tai kannanottoa, kun taas negatiivinen painoarvo heikentää ratkaisun tai kannanoton uskottavuutta. Joskus sallitulla ja käytetyllä oikeuslähteellä ei ole negatiivista eikä positiivista painoarvoa.²⁵ Kolehmainen (2015) korostaa, että lainopin harjoittajan tulee olla objektiivinen, eli hänen on tuotava omia väitteitään tukevien näkökohdtien ohella esiin myös ne näkökohdat, jotka viittaavat muuhun tulokseen. Lisäksi lainopin harjoittamiseen kuuluu kriittisyys lähteitä ja vakiintuneita käsityksiä kohtaan.²⁶

Kolehmaisen (2015) mukaan lainopin harjoittajan on noudatettava tieteellistä menetelmää, jonka keskeinen osa on julkinen perusteltavuus. Julkisen perusteltavuuden merkitys on korostunut, sillä oivaltamisen kautta saatuja lainopin tuloksia täytyy pystyä arvioimaan myös ulkopuolelta. Lainopissa oivallettu tieto konkretisoidaan hyväksytyjä menetelmiä hyödyntäen. Näin oivaltamisen tulos saadaan sellaiseen muotoon, että se on kontrolloitavissa ja mahdollista toistaa. Jatkumoa, jossa oivaltamisen tulosta korjataan toistamisen ja uuden oivaltamisen kautta kutsutaan itsensä korjaavuuden elementiksi.²⁷ Tieteen itseään korjaava luonne ei kuitenkaan korjaa tieteellisessä tutkimuksessa mahdollisesti muuten ilmeneviä eettisiä ongelmia²⁸.

1.4 Aineisto ja dispositio

Tutkimukseni oikeuslähteinä käytän kansallista lainsäädäntöä, sekä kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia. Tulkinnessa ja systematisoinnissa hyödynnän oikeuskirjallisuutta, sekä eri oikeusasteiden ratkaisukäytäntöä niin kansallisella, kuin Euroopan tasolla. EU-jäsenvaltioilla on noudatettavanaan huomattava määrä Yhdistyneiden kansakuntien ja Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimukseen perustuvia velvoitteita, joita jäsenvaltioiden on kunnioitettava toimeenpannessaan unionin lainsäädäntöä kansallisesti²⁹. EU-oikeuden asema jäsenvaltiota kohtaan on velvoittava, sillä EU-perussopimusten ja

²⁵ Aarnio, 2006, s. 287.

²⁶ Kolehmainen, 2015, s. 7.

²⁷ Kolehmainen, 2015, s. 6.

²⁸ Helin, 2016, s. 787.

²⁹ Hallberg & muut, 2010.

säädösten lisäksi EU-oikeuden periaatteet, EU:n tekemät kansainväliset sopimukset sekä EU-tuomioistuimen oikeuskäytäntö ovat osa kansallista oikeusjärjestystä³⁰. EU-oikeuden lisäksi eurooppaoikeuden merkitys jäsenmaille on velvoittava. Näin ollen on perusteltua hyödyntää laajasti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä osana systematisointi- ja tulkintatyötä, vaikka tutkielmani rajoittuikin tuomarin esteellisyyteen ja syyttömyysolettaman toteutumiseen Suomessa.

Liberaalin määrittelyn mukaan oikeuslähdeoppi kattaa virallislähteiden, eli lakinormien, lainsäätäjän tarkoituksen ja ennakkoratkaisujen lisäksi kaikki ne perusteet, joilla on arvoa oikeudellisen ratkaisun tekemisessä³¹. Aarnion (2006) mukaan oikeuslähteet voidaan velvoittavuutensa mukaan jaotella vahvasti velvoittaviin, heikosti velvoittaviin, sallittuihin ja kiellettyihin oikeuslähteisiin. Vahvasti velvoittavia oikeuslähteitä ovat kansainväliset sopimukset, kansallisen oikeuden normistot ja maantapa. Heikosti velvoittavia oikeuslähteitä ovat lainsäätäjän tarkoitus ja ennakkoratkaisut. Sallittuihin oikeuslähteisiin kuuluvat mm. eettiset ja moraaliset perusteet, yleiset oikeusperiaatteet, oikeustiede sekä vertailevat argumentit.³²

Tässä tutkielmassa tulen kansallisen lainsäädännön, lainvalmisteluaineiston, oikeuskirjallisuuden ja ratkaisukäytännön lisäksi hyödyntämään merkittävämpänä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklaa, jossa säädetään oikeudesta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, syyttömyysolettamasta sekä syytetyn vähimmäisoikeuksista. EIS:n 6 artiklan lisäksi artikla 19 tuomioistuimen perustamisesta on erityisen keskeinen tutkielmani kannalta. Edellä mainittujen lisäksi hyödynnän mm. EU:n perusoikeuskirjan 48 artiklaa syyttömyysolettamasta ja oikeudesta puolustautumiseen, sekä lainvalmistelussa hyödynnettyjä hallituksen esityksiä. Merkittävämpänä lainvalmisteluaineistona tutkimuksessani hyödynnän HE 78/2000 vp ”Hallituksen esitys Eduskunnalle tuomarin esteellisyyttä koskevan lainsäädännön uudistamiseksi”.

³⁰ Finlex, 6.1.1. EU-oikeuden velvoittavuus.

³¹ Aarnio, 2006, s. 287–288.

³² Aarnio, 2006, s. 292–293.

Tutkielmani sijoittuu julkisoikeuden alaan, sillä tarkastelemani oikeussuhteen osapuolet ovat julkisyhteisö ja yksityinen, joista julkisyhteisö käyttää julkista valtaa. Julkisoikeuden aloista tutkielmani sijoittuu prosessioikeuteen, erityisesti rikosprosessioikeuteen, joka käsittää tutkintaa, syyteharkintaa sekä oikeudenkäyntiä koskevia menettelytapanormeja.³³ Syyttömyysolettaman sisällön tulkinnasta ja käytännöstä suomalaisessa oikeusjärjestelmässä ja rikosprosesseissa löytyy aiempaa tieteellistä tutkimusta. Syyttömyysolettaman yhteydestä tuomarin esteellisyyteen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin näkökulmasta ei kuitenkaan vaikuta olevan tehty ajankohtaista tutkimusta. Pyrin tutkielmallani täyttämään tätä tutkimusaukkoa, kuvaamalla syyttömyysolettaman vaarantumisesta aiheutuvaa tuomarin esteellisyyttä, jotta oikeudenmukainen oikeudenkäynti toteutuu jokaisen kohdalla.

Tutkimukseni etenee siten, että johdannon oikeusvaltioperiaatteen alustuksen jälkeen ensimmäisessä pääluvussa käsittelen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksen lähtökohtia, korostaen vakiintuneen tuomioistuinmenettelyn merkitystä. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään riita- ja rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyitä, sekä menettelyiden erityispiirteitä syyttömyysolettaman toteutumisen näkökulmasta. Esittelen luvussa eurooppaoikeuden vaikutusta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, jonka yhteydessä esittelen kansallisen lainsäädännön sisältöä määritteleviä kansainvälisiä sopimuksia. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään tuomioistuimen riippumattomuutta ja puolueettomuutta. Tuomioistuimen puolueettomuuteen linkittyen tarkastelen lopuksi tuomarin esteellisyyttä, sekä esteellisyytilanteessa toimimista.

Toisessa pääluvussa tuon esille tuomarin roolia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteuttajana ja turvaajana. Luvun alussa esittelen esteellisyyden subjektiivisen ja objektiivisen näkökulman, sekä EIT:n ratkaisuisa yleisesti käytettyä objektiivisen testin menetelmää. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään tuomarin oikeusaste- ja ennakkoasenne-esteellisyyttä, havainnollistaen oikeuskäytäntöä hyödyntämällä tuomarin esteellisyyden

³³ Nykänen, 2019, s. 32–33.

muodostumista ennakkoasenteen syntymisen perusteella. Syyttömyysolettamaa loukkaavalla ennakkoasenteella tarkoitetaan tilannetta, jossa tuomarille on muodostunut mielipide syyllisyydestä ennen ratkaisun antamista. Tällainen syyttömyysolettamaa loukkaavan ennakkoasenteen syntyminen voi objektiivisen testin näkökulmasta käydä toteen esimerkiksi tilanteissa, joissa tuomari tuntee lojaalisuutta asianosaista tai tapauksessa toimivaa syyttäjää kohtaan.

Kolmannessa, eli viimeisessä pääluvussa pyrin kokoamaan yhteen johtopäätökseni, sekä vastaamaan tutkimuskysymyksiini syyttömyysolettaman sisällön merkityksestä, sekä milloin syyttömyysolettaman katsotaan vaarantuneen niin, että se johtaa tuomarin esteellisyyteen. Pyrin johtopäätöksissä kokoamaan yhteen havaintojani sekä kansallisen että EIT:n ratkaisukäytännön perusteluista. Lisäksi pyrin nostamaan esille seikkoja, joita hyödyntämässäni oikeuskäytännössä on pidetty tulkinnanvaraisina.

2 Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan mukainen oikeudenmukainen oikeudenkäynti toteutuu monen osatekijän lopputuloksena. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisesta vastaavat kaikki asiassa julkista valtaa käyttävät toimijat kaikissa prosessin vaiheissa, jolloin myös esteellisyysperusteet koskevat kaikkia asian ratkaisuun osallistuvia toimijoita. Rikos- ja riita-asioissa julkista valtaa käyttävät mm. poliisi, viralliset syyttäjät, tuomarit ja muut asian käsittelyyn osallistuvat viranomaiset³⁴. Lisäksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteuttajia ovat kaikki oikeudenkäyntiprosessiin kuuluvat henkilöt, kuten todistajat, avustajat ja tulkit. Vuoden 1995 perusoikeusuudistus täsmensi perusoikeusjärjestelmää, sillä tuolloin perustuslain suojan piiriin otettiin uusia oikeuksia, joista yksi oli oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Etenkin tämän jälkeen esitutkintalain soveltamisessa on ollut huomattavissa merkittävää perus- ja ihmisoikeuksien korostumista.³⁵ Esteellisyyssäännökset ja syyttömyysolettamaa kunnioittavat menettelytavat ovat keskeisessä asemassa jo esitutkinnan aikana, sillä se valmistelee näyttöä mahdollista oikeudenkäyntiä varten.

Eri julkista valtaa käyttävien toimijoiden lisäksi tuomioistuinmenettelyillä on keskeinen merkitys oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseksi. Vakiintuneet toimintamallit ja menettelytavat kasvattavat luottamusta myös oikeudenkäynnin ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta, sekä ehkäisevät mielivaltaisuutta oikeusvaltioperiaatteen mukaisesti.

Esimerkiksi EIT:n tapauksessa *Farhi v. Ranska* (2007) tuomioistuimen puolueettomuuden todettiin vaarantuneen syytetyn asianajajan esittämän väitteen vuoksi. Tapauksessa syytetyn asianajaja esitti kesken oikeudenkäynnin oikeuden puheenjohtajalle väitteen, jonka mukaan osa tuomioistuimen juryn jäsenistä oli käynyt keskustelua tapauksen syyttäjän kanssa oikeudenkäynnin kesken pidetyn tauon aikana. EIT:n ratkaisun mukaan tuomioistuimen puheenjohtaja ei selvittänyt väitteen paikkansapitävyyttä väitteen vakavuuden velvoittamalla tavalla, vaan jatkoi oikeudenkäyntiä väitteestä huolimatta. Asiassa ratkaisevaa oli puolueettomuuden

³⁴ Heikkilä & Hirvelä, 2017, s. 307.

³⁵ HE 222/2010 vp, Esitutkintalaki.

epäily objektiivisesta, eli ulkopuolisesta näkökulmasta, eikä syytetyn omalle käsitykselle annettu ratkaisevaa merkitystä.³⁶ EIT katsoi ratkaisussaan vaatimusta oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä ja tuomioistuimen puolueettomuudesta loukatun.

EIT:n tapauksessa merkittävää oli väite siitä, etteivät juryn jäsenet olleet noudattaneet valansa mukaista velvollisuuttaan olla keskustelematta kenenkään kanssa ennen tuomion antamista. Tapauksessa puheenjohtajan ei katsottu selvittäneen esitetyn väitteen paikkansapitävyyttä väitteen vakavuuden velvoittamalla tavalla, sillä päätöksestä ei ilmennyt, olivatko syyttäjät ja juryn jäsenet myöntäneet keskustelleensa ennen tuomion antamista.³⁷ Näin ollen epäselväksi jäi, oliko oikeudenkäynnissä toteutettu vakiintuneita toimintamalleja, jotka turvaavat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja syyttömyysolettaman toteutumisen. Syyttäjän ja ratkaisovaltaa käyttävän juryn jäsenien välistä keskustelua voidaan pitää erityisen ongelmallisena, sillä tuomarilta odotetaan täydellistä riippumattomuutta ja puolueettomuutta ratkaisutoiminnassaan.

2.1 Riita- ja rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyiden erityispiirteet syyttömyysolettaman näkökulmasta

Riita- ja rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyitä on uudistettu Suomessa vastaamaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia. Hallituksen esityksessä 15/1990 vp käsiteltiin riita-asioiden oikeudenkäyntimenettelyä koskevien säännösten muuttamista. Esityksen mukaan muutoksella pyritään riita-asioiden perusteelliseen selvittämiseen ja tuomion antamiseen tuomioistuimissa. Tämän toteutumiseksi esityksessä ehdotetaan, että riita-asian käsittely jaettaisiin valmisteluun ja pääkäsittelyyn. Esityksessä todetaan, että riita-asian valmistelun puutetta voidaan pitää keskeisenä syynä oikeudenkäyntimenettelyjen epäkohtiin.³⁸ Uudistuksen voidaan nähdä toteuttavan EIS:n 6 artiklan vaatimusta, jonka mukaan jokaisella on oikeus oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin myös riita-asioissa.

³⁶ EIT tapaus Farhi v. Ranska (16.1.2007).

³⁷ EIT tapaus Farhi v. Ranska (16.1.2007).

³⁸ HE 15/1990, s. 1.

Hallituksen esityksessä 82/1995 vp käsiteltiin rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista samoja periaatteita noudattaen kuin vuonna 1993 voimaan tullessa lainsäädännössä riita-asioiden oikeudenkäymismenettelystä. Esityksen ehdotus liittyy osaksi alioikeusuudistusta, jonka tarkoitus on yhtenäistää alioikeuksia³⁹. Uudistuksessa alioikeudet yhdistettiin käräjäoikeuksiksi, joiden kokoonpano vaihtelee asian laadun mukaan⁴⁰. Lakivaliokunnan mietinnön 9/1997 mukaan rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistuksen tavoitteena on YK:n kansalaisyhteiskunnan ja poliittisten oikeuksien koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (1966) suoran sovellettavuuden ja velvoittavuuden käsittely lainsäätäjää kohtaan. Lisäksi ehdotuksia valmisteltaessa on kiinnitetty huomiota Eurooppa neuvoston suositukseen, jonka mukaan käsittelyjä tuli yksinkertaistaa.⁴¹

Oikeudenmukaisuuden periaatteet ulottuvat lopullisen oikeudenkäynnin lisäksi jokaiseen riita- ja rikosprosessien vaiheeseen. Virolaisen (2024) mukaan riita-asian oikeudenkäynnissä tavoitteena on oikeussuojan antaminen, kun käsiteltävänä ovat yksityisten ihmisten ja yritysten väliset erimielisyydet. Tuomioistuimen ei voida olettaa osallistuvan aineiston hankkimiseen ja myöhemmin tuomion antamiseen, sillä se loukkaisi vaatimusta oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä vaarantaessaan syyttömyysolettaman toteutumisen ja tuomioistuimen puolueettomuuden. Näin ollen asianosaisilla, eli kantajalla ja vastaajalla on pääasiallinen vastuu vaatimusten, niihin liittyvien perusteiden ja todisteiden hankkimisesta ja esittämisestä.⁴² Oikeudenkäymiskaaren (7/1734) 5 luvun 17 §:n mukaan asian valmistelu on toimitettava siten, että asia voidaan käsitellä pääkäsittelyssä yhtäjaksoisesti ja jäsennellysti. Lisäksi OK 5 luvussa säädetään muista riita-asian vireillepanoon liittyvistä säännöksistä.

Rikosprosessi puolestaan muodostuu esitutkinnasta, syyteharkinnasta, oikeudenkäynnistä sekä rangaistuksen täytäntöönpanosta. Esitutkintalaissa (805/2011) määritellään

³⁹ HE 82/1995, Johdanto.

⁴⁰ HE 79/1993, Esityksen pääasiallinen sisältö.

⁴¹ LaVM 9/1997, Rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistuksen tavoitteet ja keinot.

⁴² Virolainen, 2024, s. 1–12.

esitutinnan yleisistä säännöksistä, esitutkintaperiaatteista ja esitutkintaan osallistuvien oikeuksista. Heikkilän ja Hirvelän mukaan ennen oikeudenkäyntiä esitutkintaviranomaisien ja syyttäjien on huolehdittava mm. tutkintamenetelmien ja pakkokeinojen asianmukaisuudesta, syyttömyysolettaman säilymisestä, sekä todisteiden asianmukaisesta hankkimisesta.⁴³ Rikoksesta epäiltyä on esitutkinnassa kohdeltava syyttömänä, sillä pääsääntön mukaan vain tuomioistuin voi osoittaa syyllisyyden toteen⁴⁴. Jotta asia voidaan saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi, on asian ratkaisun kannalta merkittävät seikat selvittävä poliisin toimesta.

Poliisin toimintaa ja pakkokeinojen käyttöä säätelevät poliisilaki (872/2011) ja pakkokeinolaki (806/2011). Epäillyn vapauten kohdistuvista pakkokeinoista vangitseminen on kaikista ankarin, jolloin siitä päättää tuomioistuin. Pakkokeinolain 11 §:n mukaan tuomioistuin määrää rikoksesta todennäköisin syin epäillyn vangittavaksi vangitsemisvaatimuksen esittämiseen oikeutetun virkamiehen vaatimuksesta. Pakkokeinoista päättämiseen tai etenkin vangitsemisvaatimuksen tekemiseen osallistuminen saattaa joissain tapauksissa johtaa tuomarin esteellisyyteen hänen osallistuessaan saman asian käsittelyyn myöhemmässä vaiheessa. Tällaisissa tilanteissa esteellisyyden arvioiminen perustuu siihen, millaisella tavalla esitutkinnassa ja pakkokeinoista päätettäessä on jouduttu ottaamaan kantaa syyllisyyteen. Tämän tulkinta on syyttömyysolettaman vaatimuksen ytimessä.

Jokelan (2008) mukaan rikosprosessin tehtävänä on rikosvastuun toteuttaminen, yksilön oikeusturvan varmistaminen ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusedellytyksien turvaaminen. Suomessa rikosprosessilla nähdään olevan kaksi funktiota; rikosvastuun oikeudenmukainen toteuttaminen sekä suojan antaminen syytetyn oikeudenloukkauksia vastaan⁴⁵. Täten pelkästään tarkoituksellisen ja oikean lopputuloksen saavuttamisen tavoite eivät riitä, vaan huomion keskiössä on oltava myös menettelyllinen, eli

⁴³ Heikkilä & Hirvelä, 2017, s. 307.

⁴⁴ Helenius & Linna, 2021, s. 302.

⁴⁵ Saramäki, 2016, s. 741.

prosessuaalinen oikeudenmukaisuus. Nykyaikaisessa oikeusvaltiossa rikosprosessin tavoitteen voidaan sanoa olevan ”aineellisesti oikeaan lopputulokseen pääseminen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämällä ja eettisesti hyväksyttävällä tavalla”.⁴⁶

Jokelan (2008) mukaan keskeisimmät prosessiperiaatteet ovat samat riita- ja rikosasioissa, mutta asianosaisen oikeusturvan toteutumiseksi joillain periaatteilla on korostunut painoarvo rikosasioissa. Tällaisia korostuneita periaatteita ovat mm. asianosaisen kuuleminen, oikeudenkäynnin julkisuus sekä erityisperiaatteena syytetyn suosimisen periaate.⁴⁷ Syytetyn suosimisen periaatteella tarkoitetaan käytännössä pyrkimystä varmistaa, ettei syytön tule tuomituksi. Syytetyn suosimisen periaatteen tarkoituksena on syyttäjän ja vastaajan epätasapainon tasoittaminen, sillä tasavertaisesta asemasta (vastapuolten tasavertaisuusperiaate) huolimatta syyttäjän katsotaan käytännössä olevan vahvempi osapuoli ammattitaitonsa ja käytettävissä olevien resurssiensa ansiosta⁴⁸.

Rikos- ja riita-asioissa asianosaisille määrättyjen puolustajien ja avustajien rooli oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaajana on merkittävä, sillä he tarjoavat asianosaisille asianmukaista ja laadukasta avustustaan⁴⁹. Asianosaisten avustamisesta säädetään Laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (1997/689). Jokelan (2008) mukaan rikosoikeudenkäynnissä noudatetaan EIS:n 6 artiklan mukaista syyttömyysolettamaa toteuttaen puolustuksen suosimisen periaatetta (*favor defensionis*), jonka mukaan syyttäjän vastuulla on näyttää toteen kaikki ne seikat, joihin syyte välittömästi perustuu. Muita noudatettavia periaatteita on mm. *In dubio pro reo* -sääntö, jonka mukaan näytön kannalta epäselvissä tapauksissa asia ratkaistaan syytetyn eduksi, sekä *in dubio mitius* -sääntö, jonka mukaan epävarmoissa laintulkintatilanteissa lakia on sovellettava viime kädessä syytetylle lievimmällä mahdollisella tavalla.⁵⁰ Kaikkien edellä mainittujen periaatteiden tarkoituksena on varmistaa, ettei syytön tulisi tuomituksi.

⁴⁶ Jokela, 2008, Rikosprosessin tehtävät ja tavoitteet.

⁴⁷ Jokela, 2008, Menettelyperiaatteet rikosprosessissa.

⁴⁸ Saramäki, 2016, s. 742.

⁴⁹ Heikkilä & Hirvelä, 2017, s. 307.

⁵⁰ Jokela, 2008, Virallisperiaate ja syytetyn suosiminen.

Vaikka syyttäjän katsotaan edustavan asiassa syytetyn vastapuolta, vaikuttavat hänenkin toimintaansa eräät syyttömyysolettamaan linkittyvät periaatteet. Virolaisen ja Pölösen (2004) mukaan syyttäjä on syyteharkintavaiheessa virkamies, ilman syytteeseen asetettua vastapuolta, jolloin häntä sitoo objektiivisuuden ja puolueettomuuden edellytykset. Syyttäjältä odotetaan korostunutta objektiivisuutta osallistuessaan työnsä puolesta asian esitutkintaan, jolloin syyttäjän esteellisyyttä tarkastellaan yhtä tiukasti kuin tuomarin esteellisyysperusteita. Oikeudenkäynnissä syyttäjä on asiassa asianosainen ja edustaa syytetyn vastapuolta. Tässä rikosprosessin vaiheessa esteellisyyden tarkastelu on suppeampaa.⁵¹ Syyttäjien ja syyttäjälaitoksen toimintaa ohjaa Laki Syyttäjälaitoksesta (2019/32).

Heleniuksen ja Linnan (2021) mukaan riittävän näytön perusteella syytekynnyksen ylityttyä syyttäjän tulee ottaa esitutkinta-aineistosta yhtä lailla huomioon niin syyllisyyttä kuin syyttömyyttä tukevia seikkoja. Syyttäjä ei kuitenkaan saa seurata vain poliisin käsitystä asiasta, vaan tämän on harkittava myös vaihtoehtoisia tapahtumainkalkuja esitutkinta-aineistoon nähden. Vaihtoehtoisten tapahtumainkalkujen harkitseminen perustuu siihen, ettei syytetyn syyllisyydestä saa jäädä varteenotettavaa epäilyä tuomion langettamisen jälkeen. Tarkoituksena on varmistua, ettei vaihtoehtoisilla tapahtumainkuluilla ole sellaista todistusvoimaa, joka johtaisi vapauttavaan tuomioon. Sekä syyttäjän että syytetyn esittämien vaihtoehtoisten hypoteesien järkevyyden ja todennäköisyyden punnitaan vasta tuomioistuimen käsittelyssä.⁵² Tuomioistuimen jäsenien tulee olla vapaita syyllisyyskysymykseen liittyvistä ennakoasenteista, jotta syyttömyysolettaman ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet toteutuvat⁵³.

Oikeusvaltioperiaatteen ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksen toteutumiseksi on keskeistä, että syyllisyys voidaan todeta vain laillisesti perustetun

⁵¹ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 148–149.

⁵² Helenius & Linna, 2021, s. 348.

⁵³ Tapanila, 2007, s. 255.

tuomioistuimen lainvoimaisella ratkaisulla. Lain oikeudenkäynnistä rikosasioissa (1997/689) 6 §: ssä säädetään syytteen nostamatta jättämisestä, vaikka syytekyynnys olisi asiassa ylittynyt. Syyte voidaan jättää nostamatta lain 7 §: n mukaan alaikäisyyden perusteella tai mikäli tekoa voidaan kokonaisuudessaan pitää vähäisenä, eikä epäilystä rikoksesta ole odotettavissa kovempaa rangaistusta kuin sakko. Heleniuksen ja Linnan (2021) mukaan tällaista tapausta kutsutaan harkinnanvaraiseksi syyttämättä jättämiseksi. Aiemmin toimenpidettä kutsuttiin seuraamusluontoiseksi syyttämättäjättämispäätökseksi, mutta nimitys vaihdettiin nykyiseen syyttömyysolettaman kannalta ongelmallisena, sillä rikoksen syyksilukeminen ei perustunut tuomioistuimen ratkaisuun. Nykyisellä harkinnanvaraisella syyttämättäjättämispäätöksellä ei siis enää todeta henkilöä syylliseksi rikokseen, vaan ainoastaan, että syytteen nostamiselle olisi ollut edellytykset.⁵⁴ Käytännössä rikoksesta epäilyllä on oikeus saattaa syytekyynnyn ylittänyt, mutta harkinnanvaraisesti syyttämättä jätetty teko itse tuomioistuimen arvioitavaksi oman syyttömyyden varmistamiseksi. Tämä on Suomessa kuitenkin äärimmäisen harvinaista.

Saramäen (2016) mukaan suomalaisessa rikosprosessissa noudatetaan syyttämismenettelmää (akkusatorinen menetelmä), jonka mukaan kaksiasianosaisuuden osapuolista asian kantajana toimii virallinen syyttäjä ja hänen vastapuolenansa rikosasian vastaaja. Rikosasian selvittäminen ja eteenpäin vieminen on syyttäjän vastuulla ja ensisijaisesti hänen velvollisuutensa. Tällaisessa menettelyssä tuomioistuimen rooli jää oikeudenkäynnissä passiiviseksi, joka selkeyttää syyttäjän ja tuomarin erillisiä rooleja, sekä takaa oikeusturvan toteutumisen ja prosessin puolueettomuuden⁵⁵.

2.2 Eurooppaoikeuden vaikutus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin

Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin turvataan sekä Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa että Euroopan ihmisoikeussopimuksessa. YK:n yleiskokouksessa 1948 hyväksytyn ihmisoikeuksien yleismaailmallisen

⁵⁴ Helenius & Linna, 2021, s. 349.

⁵⁵ Saramäki, 2016, s. 742.

julistuksen 10. artiklan mukaan *”Jokaisella on täysin tasa-arvoisesti oikeus siihen, että häntä oikeudenmukaisesti ja julkisesti kuullaan riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa hänen oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan määrätessä tai häntä vastaan nostettua rikossyytettä selvitettäessä”*⁵⁶. Suomalaiseen oikeuskulttuuriin merkittävimmin vaikuttaneita tapahtumia ovat olleet liittyminen Euroopan neuvoston sopimukseen, Euroopan ihmisoikeussopimukseen 1990 sekä Euroopan sosiaaliseen peruskirjaan 1991⁵⁷.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan mukaan *”Jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä”*. Päätös annetaan julkisesti, mutta medialta voidaan kieltää pääsy oikeudenkäyntiin tai sen osaan sellaisissa erityistilanteissa, joissa tuomioistuin arvioi julkisuuden loukkaavan oikeudenmukaisuutta. Jokelan (2008) mukaan esimerkiksi kansallisen turvallisuuden ja moraalinäkökohtien, sekä nuorten henkilöiden, kansalaisten yksityiselämän tai liiketoiminnan suojaamiseksi käsittely voidaan määrätä pidettävän *”suljetuin ovin”*. Asianosaisen kuulemisen periaate varmistaa kuitenkin sen, että asianosaisella itsellään on oikeus osallistua muulta yleisöltä suljettuun käsittelyyn⁵⁸.

EIS:n 6 artiklan mukaan jokaista on pidettävä syyttömänä siihen saakka, kunnes syyllisyys on näytetty laillisesti toteen. Lisäksi jokaisella syytetyllä on määrätty vähimmäisoikeudet, jotka liittyvät puolustautumiseen oikeudenkäynnissä. Näitä vähimmäisoikeuksia ovat mm. oikeus saada viipymättä tieto häneen kohdistettujen syytteiden sisällöstä ja perusteluista, oikeus saada riittävästi aikaa ja edellytyksiä puolustuksen valmisteluun, sekä oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai oikeusavustajan välityksellä sekä oikeus saada maksutta tulkin apua, mikäli hän ei ymmärrä tai puhu tuomioistuimessa käytettyä kieltä.

⁵⁶ Ihmisoikeusliitto, n.d.

⁵⁷ Tuori, 2000, s. 1053.

⁵⁸ Jokela, 2008, Oikeudenkäynnin julkisuus.

EIS:n 6 artiklan mukaan syytetyllä on oikeus saada viipymättä tieto häneen kohdistu-
neesta syytteestä puolustuksensa valmisteluksi. Näillä puolustuksen oikeuksilla turva-
taan syytetyn asemaa rikosprosessissa ja taataan tasavertainen osallistuminen oikeu-
denkäyntiin, sillä syytetyn katsotaan olevan viralliseen syyttäjään nähden alisteisessa
asemassa⁵⁹. Myös tuomarin puolueettomuuden ajatellaan olevan syyttömyysolettaman
taustatekijä, sillä tuomarille syällisyyskysymyksestä aiheutuva ennakoasenne heikentää
syytetyn mahdollisuutta puolustautua oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaattei-
den mukaisesti⁶⁰.

Jokelan (2008) mukaan kansainvälisiin perus- ja ihmisoikeussopimuksiin liittyminen on
kansainvälistänyt prosessioikeutta Suomessa. Euroopan ihmisoikeussopimus ja sen lisä-
pöytäkirjat ovat olleet valtiosisäisesti voimassa vuodesta 1990 lähtien, jolloin ne on saa-
tettu osaksi kansallista lakia. Erityisesti rikosprosessissa perus- ja ihmisoikeussopimuk-
sien merkitys oikeuslähteinä on korostunut, sillä nykyään tuomioistuimet ovat alkaneet
viitata niihin ratkaisuidensa perusteluissa.⁶¹ Euroopan ihmisoikeussopimuksen rooli jä-
senmaiden oikeuskäytännössä on velvoittava, sillä asianosaisella on oikeus valittaa koke-
mastaan ihmisoikeusloukkauksesta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen. Ihmisoi-
keusvalituksen edellytyksiä ovat;

1. väite siitä, että viranomainen on loukannut ihmisoikeussopimuksella turvattua
oikeutta
2. kaikki kotimaiset oikeussuojakeinot ovat käytetty
3. valitus tehdään neljän kuukauden sisällä korkeimman kansallisen oikeusasteen
tai muun viranomaisen annettua lopullisen päätöksensä asiassa.⁶²

Jokelan (2008) mukaan mikäli Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoo, että asiassa on
rikottu ihmisoikeussopimusta tai sen lisäpöytäkirjoja, voidaan valtio velvoittaa

⁵⁹ Ervo, 2008, s. 387.

⁶⁰ Tapanila, 2007, s. 85.

⁶¹ Jokela, 2008, Ihmis- ja perusoikeuksien merkitys.

⁶² European Court of Human Rights, n.d.

maksamaan asianosaiselle hyvitystä kärsitystä vahingosta ja oikeudenkäyntikuluista. Lisäksi ihmisoikeustuomioistuimen langettavat päätökset voivat johtaa kansallisella tasolla tehdyn päätöksen kumoamiseen sekä lain ja oikeuskäytännön muutoksiin, jotta vastavilta virheiltä välttyttäisiin tulevaisuudessa. Sen sijaan YK:n ihmisoikeuskomitealla ei ole samanlaista toimivaltaa antaa sopimusvaltiota sitovia päätöksiä, vaan ainoastaan näkökantansa sopimusvaltiolle tai yksityiselle henkilölle.⁶³ YK:n ihmisoikeusjulistuksen poliittinen ja moraalinen vaikutusvalta on kuitenkin huomattavan suuri ja sen rooli on perustavanlaatuisen, sillä se on toiminut perustana kaikille myöhemmin solmituille ihmisoikeussopimuksille⁶⁴. Täten YK:n ihmisoikeuskomitean julkistamat ratkaisut yleensä pakottavat korjaamaan kantelun kohteena olleen sopimusvaltion lainsäädäntöä tai menettelyä, sekä mahdollisesti suorittamaan hyvitystä loukatulle⁶⁵.

2.3 Tuomioistuinten riippumattomuus ja puolueettomuus

Tuomioistuimen riippumattomuus on puolueettomuuden perusedellytys⁶⁶. Tuomioistuinten riippumattomuus perustuu perinteiseen tavoitteeseen pyrkiä estämään hallintokoneiston tai muun ulkopuolisen toimijan vaikuttaminen yksittäisen oikeuskysymyksen ratkaisuun⁶⁷. Riippumattomuuden perinteisen ydinsisällön lisäksi on tärkeää, että tuomarit ovat riippumattomia yhteiskunnallisista erityisintresseistä, jotka määrittävät lainsäätäjän poliittista tavoitteidenasettelua⁶⁸. Kehittyneissä oikeusjärjestelmissä tuomarille on pyrittävä turvaamaan sellainen asema, jossa tämä voi ilman muiden vallankäyttöelien tai ulkopuolisen tahon painostusta käsitellä asiaa. Keinot tämän tavoitteen saavuttamiseksi on jaettu kolmeen ryhmään, joita ovat 1) tuomioistuinten riippumattomuus, 2) tuomarin yleiset kelpoisuusehdot sekä 3) tuomarin erityiset kelpoisuusehdot.⁶⁹

⁶³ Jokela, 2008, Ihmis- ja perusoikeuksien merkitys.

⁶⁴ Suomen YK-liitto, 2019.

⁶⁵ Jokela, 2008, Ihmis- ja perusoikeuksien merkitys.

⁶⁶ Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö, 2003, s. 75.

⁶⁷ Husa & Pohjolainen, 2014, s. 79.

⁶⁸ Tuori, 2000, s. 1057.

⁶⁹ HE 78/2000.

Tuomioistuimista, tuomareista ja muista tuomioistuimen jäsenistä ja henkilöstöstä säädetään Tuomioistuinlaissa (2016/673). Lain II osa kattaa tuomioistuimia koskevia säännöksiä ja III osa tuomareita koskevaa lainsäädäntöä. Tuomareiden nimittämisestä säädetään Laissa tuomareiden nimittämisestä (205/2000). Uudistettaessa Lakia tuomareiden nimittämisestä korostettiin, että tuomarin on voitava tehdä itsenäisiä ratkaisuja pelkäämättä niiden vaikutusta myöhempisiin nimityksiin⁷⁰.

Riippumattomuuden toteutumiseksi tuomioistuimen tulee olla laillisesti perustettu ja pysyvä. Tuomioistuinten pysyvyydellä ehkäistään satunnaisten tuomioistuinten perustamista, joilla voitaisiin pyrkiä vaikuttamaan käsittelyn lopputulokseen⁷¹. Koulu ja muut (2019) jakavat tuomioistuimen riippumattomuuden sisäiseen ja ulkoiseen riippumattomuuteen. Ulkoinen riippumattomuus takaa riippumattomuuden lainsäätäjän, hallitusvallan käyttäjien sekä oikeusriidan osapuolien suunnalta. Sisäisessä riippumattomuudessa kyse on eri asteisten tuomioistuinten itsenäisyydestä, vaikka ylemmät tuomioistuimet valvovatkin alemmien toimintaa.⁷² Jyrängin ja Husan (2012) mukaan oikeuslaitoksen sisäinen riippumattomuus tarkoittaa sitä, että alemman tuomioistuimen tulee olla riippumaton ylemmän tuomioistuimen määräysvallasta, eikä ylempi tuomioistuin saa pyrkiä vaikuttamaan alemman tuomioistuimen ratkaisuun yksittäistapauksissa muuten, kuin virallisen muutoksenhaun kautta. Käytännössä tuomioistuinten ennakkopäätöksillä on siis oikeuskäytännön yhtenäisyyttä turvaavaa ja tuomioistuimia ohjaavaa merkitystä, ei välitöntä oikeudellista sitovuutta.⁷³

Tuomioistuinten riippumattomuuden ja puolueettomuuden periaatteiden toteutuminen on kansalaisten luottamuksen rakentamiselle ja säilymiselle välttämätöntä. Oikeusvaltioperiaatteen mukaisesti kansalaisten on voitava luottaa oikeusjärjestelmän puolueettomaan, tasapuoliseen ja esteettömään toimintaan. Kääriäinen (2016) esittää, että kansalaisten luottamus instituutioita kohtaan perustuu pitkälti mielikuviin, sillä

⁷⁰ HE 109/1999, s. 6.

⁷¹ Ervo, 2008, s. 42.

⁷² Koulu & muut, 2019, s. 120.

⁷³ Jyränki & Husa, 2012, s. 327.

valtaväestöllä ei ole omakohtaista kokemusta poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen toiminnasta. Luottamusta tuomioistuinten puolueettomuuteen ja tasapuolisuuteen, huolimatta syytetyn ominaisuuksista, taustasta tai asemasta kutsutaan proseduraaliseksi luottamukseksi. Kyse on siitä, onko tuomioistuimen tuomioissa eroja esimerkiksi sukupuolen, sosioekonomisen aseman tai etnisen taustan perusteella.⁷⁴ Mm. Kivivuori ja muut ovat tehneet tutkimusta tuomioistuinten tasapuolisuudesta⁷⁵.

Tuomari ei saa antaa esimerkiksi kansalaisuuden, ulkonäön, poliittisen suuntautumisen tai asianosaisen käyttäytymisen vaikuttaa asian käsittelyyn tai ratkaisuun⁷⁶. Epäily tällaisen seikan vaikuttamisesta asian käsittelyyn tai ratkaisuun on poistettava niin asianosaisilta, kuin oikeudenkäynnin ulkopuolisiltakin henkilöiltä.

Esimerkiksi tapauksessa Remli v. Ranska EIT katsoi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaarantuneen, sillä arvion mukaan tarvittaviin toimenpiteisiin puolueettomuuden takaamiseksi ei ryhdytty silloin, kun algerialaissyntyisen miehen oikeudenkäynnin yhteydessä yksi valamiehistä kertoi avoimesti olevansa rasisti.⁷⁷

Tuomioistuimen yleisen riippumattomuuden lisäksi on varmistettava, että tuomioistuin toimii yksittäistapauksissa puolueettomasti. Siinä missä tuomioistuimen riippumattomuuden ongelmat ovat yleensä rakenteellisia, liittyvät puolueettomuuden ongelmatilanteet useimmiten tiettyyn käsittelyssä olevaan asiaan.⁷⁸ Puolueettomuudella tarkoitetaan tapauskohtaista riippumattomuutta, ilmentyen objektiivisuutena, esteettömyytenä ja ennakkoluulottomuutena⁷⁹. Tuomioistuimen riippumattomuus ja puolueettomuus edellyttää, että tuomaria tai ratkaisukokoonpanoa ei määrätä tapauskohtaisesti, vaan yleisten oikeusvaltio kriteerien perusteella sattumanvaraisesti⁸⁰. Sattumanvaraisuus ei

⁷⁴ Kääriäinen, 2016, s. 621.

⁷⁵ Ks. Kivivuori & muut (2016, s. 439.), tutkimusta väestön käsityksestä tuomioistuinten tasapuolisuudesta ja riippumattomuudesta, sekä mielikuvaa ryhmäsuosinnasta. Tutkimuksen mukaan eniten suosintaa arvioitiin kohdistuvan varakkaisiin, koulutettuihin ja kantaväestöön.

⁷⁶ Koulumäki & muut, 2019, s. 120.

⁷⁷ EIT tapaus Remli v. Ranska (23.4.1996).

⁷⁸ Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö, 2003, s. 75.

⁷⁹ HE 109/1999, s. 6.

⁸⁰ HE 78/2000, s. 4.

kuitenkaan saisi toimia esteenä tuomarin erikoistumiselle tai erityisasiantuntemuksen hyödyntämiselle ratkaisutoiminnassa⁸¹. Koulun ja muiden (2019) mukaan oikeustieteen perinteinen ymmärrys tuomarin roolista on perustunut tuomarin vaihdettavuuden periaatteelle, jonka alkuperäisenä tavoitteena on ollut lainkäytön ennakoitavuuden ja yhdenmukaisuuden turvaaminen. Tuomarin roolin perustuminen vaihdettavuudelle merkitsee sitä, että tuomareita pidetään yksittäisinä lainsoveltajina, joiden henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ei ole merkitystä lainkäyttötehtävän kannalta.⁸²

Puolueettomuudesta ja objektiivisuudesta puhutaan usein toistensa yhteydessä. Kuusikon (2018) mukaan kaiken viranomaistoiminnan objektiivisuus vaarantuu etenkin silloin, kun laintulkinnassa ei noudateta vakiintuneita tulkintasääntöjä tai kun ratkaisun perustelut ovat puutteelliset. Koska asianosaisten intressit, asiaan kuulumattomat tai epäasialliset seikat eivät saa vaikuttaa menettelyn laatuun, on huolellisuusvelvoite korostuneessa asemassa. Sen mukaan kaikki asiaan vaikuttavat olosuhteet ja muut merkitykselliset seikat on selvitettävä kattavasti, sillä asiassa tehdyt päätelmät ja ratkaisut perustuvat näihin selvityksiin. Lisäksi puolueettomuuden toteutumiseksi on noudatettava johdonmukaista käytäntöä, josta poikkeaminen voi tapahtua vain perustellusta syystä.⁸³ Koulun ja muiden (2019) mukaan myös riippumattomuus ja puolueettomuus nähdään sisarkäsitteinä. Riippumattomuuden voidaan ajatella olevan ne olosuhteet, jossa tuomari työtään tekee, kun taas puolueettomuus voidaan ajatella tuomarin mielentilana. Tämä mielentila yhdistyy tuomarin nimitysperusteisiin, joista yksi on oikeamielisyys.⁸⁴

2.3.1 Tuomareiden nimittäminen ja erityinen virassapysymisoikeus

Tuomioistuinten ja tuomareiden riippumattomuutta varmistaa tuomareiden nimittämisen perinne. Nimittämismenettelystä säädetään Laissa tuomareiden nimittämisestä (2000/205). Lain 11 §:n mukaan tuomariksi voidaan nimittää oikeustieteen kandidaatin

⁸¹ HE 7/2016, Asioiden jakaminen.

⁸² Koulun & muut, 2019, s. 356.

⁸³ Kuusikko, 2018, s. 14–15.

⁸⁴ Koulun & muut, 2019, s. 121.

tutkinnon suorittanut oikeamielinen suomen kansalainen, joka on osoittanut perehtyneisyytensä sekä omaavansa tehtävään tarvittavat henkilökohtaiset ominaisuudet. Perustuslakivaliokunnan mietinnössä 19/1998 todetaan, että tuomarin nimityksen valmistelun tulee olla riittävän avointa ja menettelyn tulisi heijastaa yhteiskunnan moniarvoisuutta tuomarikunnan kokoonpanossa, sekä ”estää tuomioistuinlaitoksen sisäiseen itse-täydennykseen liiallisesti perustuvat nimitykset”⁸⁵.

Suomessa tuomareiden nimitystä valvotaan ja toteutetaan tarkoin, mikä estää väliaikaisen, tiettyä tapausta varten olevien tuomareiden nimittämisen. Virolainen ja Pölönen (2004) korostavat tuomareiden nimittämisjärjestelmän riippumattomuuden takeita, joita ovat tuomareiden erityinen virassapysymisoikeus sekä virkojen pysyvyys. Tuomareiden nimittämisjärjestelmän riippumattomuutta varmistaa riippumaton tuomarinvallintalautakunta, jonka tehtävä on valmistella tuomarin virkojen täyttämistä koskeva esitys eduskunnalle. Eduskunnan esityksen pohjalta tasavallan presidentti nimittää tuomarit virkoihinsa. Näin nimittämisjärjestyksessä on mukana parlamentaarinen kontrolli.⁸⁶

Tuomarin virassapysymisoikeudesta säädetään PL 103 §: ssä. Tämän mukaan tuomari voidaan julistaa menettäneen virkansa ainoastaan tuomioistuimen tuomiolla. Heleniuksen ja Linnan (2019) mukaan tällainen tuomio perustuu tuomarin tekemään rikokseen, josta seuraa viraltapano. Rikoslain 40 §: n mukaan viraltapano käsittää sen viran tai julkisen tehtävän, jossa rikos on tehty. Tuomarin virassapysymisoikeuden taustalla on ajatus siitä, että tuomaria ei voida erottaa kurinpitotoimena esimerkiksi tyytymättömän ratkaisun perusteella muiden viranomaisten toimesta⁸⁷.

Johdannossa esitellyssä Unionin suuren jaoston ratkaisussa C-619/18 (Euroopan komissio v. Puola) käsiteltiin nimenomaan tuomareiden erottamattomuuden ja riippumattomuuden periaatteita. Asiassa EUT katsoi Puolan jättäneen noudattamatta Euroopan

⁸⁵ Jyränki & Husa, 2012, s. 323.

⁸⁶ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 630–631.

⁸⁷ Helenius & Linna, 2021, s. 48–49.

Unionista tehtyä sopimusta, sillä Puolan tasavalta oli hyväksynyt lain, jolla alennettiin Puolan ylimmän oikeusasteen tuomareiden eläkeikää, koskien myös niitä tuomareita, jotka olivat nimitetty kyseiseen tuomioistuimeen ennen lain voimaantuloa⁸⁸. Käytännössä tämä tarkoitti useiden tuomareiden eläköitymistä ja uusien tuomareiden nopeaa nimittämistä. Tapauksessa hallinnon puuttuminen tuomioistuinten toimintaan voitiin nähdä tuomioistuinten riippumattomuuden vaarantumisenä, joka on omiaan johtamaan oikeusvaltion murentumiseen.

2.4 Esteellisyys

Tuomarin esteellisyyserusteet on määritelty oikeudenkäymiskaaren (1734/4) 13 luvussa. Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan tuomarin esteellisyyttä koskevaa puutteellista lainsäädäntöä on uudistettu vastaamaan aikamme vaatimuksia, kiinnittäen huomiota erityisesti EIS:n 6 artiklan määräyksiin ja siihen liittyvään ihmisoikeustuomioistuinten oikeuskäytäntöön. Lainsäädännön uudistamiseen on vaikuttanut vanhentuneiden säännösten tulkinnan välttämättömyys. Uudistuksen mukaan lakiin on ollut välttämättöntä lisätä säännös, jonka mukaan tuomari voi tapauskohtaisen harkinnan jälkeen vetäytyä pois asian käsittelystä muissakin, kuin esteellisyyssäännöksissä erityisissä mainittavissa tilanteissa.⁸⁹

Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan tuomarin esteellisyyserusteet voidaan jakaa erityisiin esteellisyyserusteisiin ja harkinnanvaraiseen yleiseen esteellisyyserusteeseen. Erityiset esteellisyyserusteet tarkoittavat laissa suhteellisen tarkoin määriteltyjä tilanteita tai olosuhteita, joista esteellisyys aiheutuu. Yleisen esteellisyyserusteiden mukaan tuomarin voidaan katsoa olevan esteellinen, mikäli vallitsevat olosuhteet ovat omiaan herättämään epäilyksen puolueettomuudesta, vaikka erityiset esteellisyyserusteet eivät täytyisikään.⁹⁰ OK 13 luvun 7 §:n mukaan tällöin esteellisyys perustuu

⁸⁸ EUR-Lex, 2019.

⁸⁹ HE 78/2000, Johdanto.

⁹⁰ HE 78/2000, Esityksen valmistelu.

esteellisyyssäännöksiin rinnastettaviin seikkoihin. Tällainen rinnastettava tai erityinen syy esteellisyydelle voi olla esimerkiksi tuomarin erityinen elämäntilanne tai poikkeukselliset elämäkokemukset⁹¹.

Kuusikon (2018) mukaan esteellisyyssäännöksillä pyritään turvaamaan tuomioistuinkäsittelyn puolueettomuutta ja luottamusta päätöksenteon laatuun. Tuomarin esteellisyydellä tarkoitetaan sitä, että tämä on asianosaisiin nähden sellaisessa asemassa, joka on omiaan vaarantamaan hänen puolueettomuutensa. Esteellisyyssäännösten tavoitteena on estää ennalta sellaisten asetelmien syntymistä, jotka ovat herkkiä epäilyksille. Puolueettomuuden yleinen vaatimus lisää viranomaistoiminnan legitimitettä, eli luottamusta sitä kohtaan. Esteellisyyden mielenkiinnon kohde onkin se, kuka päätökset on tehnyt, ei mikä päätösten sisältö on.⁹² Käsittelyyn ja asian ratkaisemiseen esteellistä henkilöä kutsutaan jääviksi. Tuomarin jäävittömyyttä, eli esteettömyyttä kutsutaan tuomarin erityiseksi kelpoisuudeksi⁹³.

Oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 4 § on määritelty yleisiä esteellisyyssperiaatteita, joiden mukaan tuomari on esteellinen asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen mikäli 1) tuomari itse tai hänen läheisensä on asiassa asianosaisena, 2) tuomari tai hänen läheisensä toimii tai on toiminut asianosaisen edustajana, avustajana tai asiamiehenä, 3) tuomari tai tuomarin läheinen on tai on ollut todistajana tai asiantuntijana tai kuultuna asiassa, ja ratkaisu voisi osaltaan riippua tästä kuulemisesta 4) asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tuomarille, tämän läheiselle tai sille, jota tuomari tai hänen läheisensä edustaa. Edustajalla tarkoitetaan luonnollisen henkilön huoltajaa, edunvalvojaa tai muuta niihin rinnastettavaa edustajaa.

Läheisellä tarkoitetaan oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 3 § mukaan 1) tuomarille erityisen läheisiä henkilöitä, eli puolisoa, lasta, lapsenlasta, sisarusta, vanhempaa,

⁹¹ Turunen, KKO 2017:70.

⁹² Kuusikko, 2018, s. 5–16.

⁹³ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 591.

isovanhempaa tai tällaisen henkilön puolisoa, 2) vanhempien sisarusta ja hänen puoliso-ansa, sisarusten lapsia sekä tuomarin entistä puolisoa, 3) tuomarin puolison erityisen läheisiä henkilöitä, eli lasta, lapsenlasta, sisarusta, vanhempaa, isovanhempaa, tuomarin puolison sisarusten lapsia sekä tällaisten henkilöiden puolisoita. Puolisoilla tarkoitetaan sekä aviopuolisoita että avioliitonomaisissa olosuhteissa eläviä henkilöitä. ”Läheinen” tai ”erityisen läheinen” on kuitenkin tulkinnanvarainen termi oikeuskäytännössä.

Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO: 2004:126 ilmentyy ”läheinen” -termin tulkinnanvaraisuus. Tapauksessa B ja C tuomittiin vankeuteen ja vahingonkorvauksiin A:han kohdistuneesta pahoinpitelystä ja kotirauhan rikkomisesta. Käräjäoikeuden tuomiosta hovioikeuteen valittanut B esitti lausunnossaan, että todistelun arviointiin on voinut vaikuttaa se, että asian ratkaisuun osallistunut lautamies S oli A:n kummi. A:n mukaan käräjäoikeus oli katsonut, ettei kummius ollut jääviyttä muodostava seikka. Hovioikeus totesi S:n olleen esteellinen käsittelemään asiaa, sillä kristillisessä merkityksessä kummi voidaan pitää erityisen läheisenä henkilönä, vaikka suhteen läheisyys voi vaihdella merkittävästi. Korkeimman oikeuden perusteluiden mukaan lautamies S:n pitäminen A:lle erityisen läheisenä henkilönä on harkinnanvaraista, jolloin esteellisyysväite voi tulla hovioikeuden arvioitavaksi vain asianosaisen tekemän väitteen johdosta ja sillä edellytyksin, että asianosaisella on ollut pätevä syy väitteen tekemättömyyteen ennen käräjäoikeuden ratkaisua. Korkein oikeus kumosi loppupäätelmässään hovioikeuden tuomion ja palautti asian takaisin hovioikeuteen.⁹⁴ & ⁹⁵

Edellä esitellyn tapauksen lopputulos ilmentää paitsi ”läheinen” -termin tulkinnanvaraisuutta ja kummiuden merkityksen punnintaa oikeuskäytännössä, mutta myös vakiintuneita oikeudenkäyntimenettelyitä. Korkeimman oikeuden antaman ratkaisun mukaan väitettä lautamies S:n esteellisyydestä ei ollut tehty, vaikka A oli käräjäoikeuden istunnossa ennen asian käsittelyä ilmoittanut S:n olevan hänen kumminsa. Tapauksessa lautamiehen mahdolliseen esteellisyyteen otettiin kantaa jo käräjäoikeudessa, myös puheenjohtajana toimineen käräjätuomarin toimesta. Menettely toteuttaa vakiintuneita toimintamalleja, toisin kuin aiemmin esitelty EIT:n tapaus Farhi v. Ranska, jossa esteellisyysväitteen paikkansapitävyyttä ei selvitetty asianmukaisella tavalla ennen käsittelyä

⁹⁴ KKO: 2004:126.

⁹⁵ Ks. HE 78/2000, 3.3. Läheisten piiri; Eri laeissa on eri aikoina, eri tavoin ja eri perusteiden rajattu esteellisyys-, sukulaisuus- ja läheisyyskäsitteitä. Lisäksi oikeusvertailussa on käynyt ilmi, että eri maissa on suuriakin eroja punnittaessa sukulaissuhteen laajuuden merkitystä esteellisyysarviointissa.

jatkamista. KKO: 2004:126 tapauksessa merkittävää esteellisyysväitteen tekemisen kannalta oli se, että Korkein oikeus piti kummiutta harkinnanvaraisena esteellisyysperusteena, joka OK 13 luvun 8 § mukaan tarkoittaa, ettei asianosainen voi vedota tähän tuomarin jo annettua ratkaisun asiassa.

Turusen mukaan tuomareiden esteellisyyttä arvioitaessa ei ole syytä olettaa tuomareiden eläneen tyhjiössä, vaan heidän toimintaansa vaikuttavat niin elämäkokemus, uskonnollinen ja poliittinen vakaumus, henkilökohtaiset kokemukset sekä henkilöhistoria, jotka muokkaavat luonnollisesti maailmankuvaa, ajattelua sekä arvoja vaikuttaen kulloinkin käsiteltäviin asioihin. Näin ollen täysin neutraali tai välinpitämätön suhtautuminen käsiteltäviin asioihin ei ole edes mahdollista, vaan ennakoasenteen syntymisen kannalta merkittävän seikan synnyttää tuomarin henkilöön tai tämän historiaan liittyvä konkreettinen peruste, joka saa aikaan objektiivisen, eli ulkopuolisen epäilyksen tuomarin puolueettomuudesta.⁹⁶ Kyse on siis tapauskohtaisen ennakoasenteen arvioinnista, joka syyttömyysolettamaa loukaten voi vaikuttaa ratkaisun muodostamiseen.

Tuomarin esteellisyyttä koskevat säännökset soveltuvat sellaisiin henkilöihin, jotka tuomioistuimessa ratkaisevat asiaa tai voivat olla läsnä asiaa ratkaistaessa. Tällaisia henkilöitä tuomarin lisäksi ovat muut tuomioistuimen jäsenet, esittelijä ja pöytäkirjanpitäjä. Lisäksi tuomarin esteellisyyttä koskevat säännökset koskevat eri tuomioistuinten tuomareita, vaikka heillä olisi oma virkanimike. Tuomarin esteellisyysäännökset koskevat siis yleisiä tuomioistuuksia, yleisiä hallintotuomioistuuksia sekä erityistuomioistuuksia.⁹⁷

2.4.1 Esteellisyytilanteessa toimiminen

Ensisijainen vastuu oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten toteutumisesta on tuomarilla, hänen johtaessaan oikeudenkäyntiä. Väitteen tuomarin esteellisyydestä voi tehdä asianosainen tai tuomari itse. Virolaisen ja Pölösen (2004) mukaan tuomarin on

⁹⁶ Turunen, KKO:2017:70.

⁹⁷ HE 78/2000, Esteellisyyssäännösten soveltamisala.

vetäydyttävä asian käsittelystä oma-aloitteisesti pois, jos hän tietää olevansa jäävi. Tuomari voi jäädä itsensä vain laissa säädetyillä perusteilla, ilmoittamalla ja perustelemalla asia esimiehelleen. Esteellisyysskysymyksen ratkaisun tulee aina olla perusteltu.⁹⁸ Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan oikeudenkäymiskaaren tuomaria koskevat esteellisyyssäädökset ovat ehdottomia ja pakottavia, jolloin tuomarin esteellisyys on otettava tuomioistuimessa huomioon oma-aloitteisesti. Esteellisyyden huomioimatta jättäminen voi johtaa päätöksen kumoamiseen muutoksenhaun kautta tai tuomiovirhekanteluun⁹⁹.

Oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 8 §:ssä säädetään tuomarin esteellisyyttä koskevan väitteen teosta. Tämän mukaan väite tuomarin esteellisyydestä tulee tehdä asianosaisen toimesta heti saatuaan tiedon käsittelyyn osallistuvista tuomareista ja käyttäessään puhevaltaa ensimmäisen kerran. Tämän on siis tapahduttava ennen tuomarin antamaa ratkaisua asiassa. OK 13 luvun 1 §:ssä säädetään, että tuomarin on astuttava pois oikeudesta ollessaan esteellinen asian käsittelyyn. Esteelliseksi todettu tuomari ei siis lähtökohtaisesti saa osallistua asian käsittelyyn¹⁰⁰. OK 13 luvun 9 §:n mukaan väite tuomarin esteellisyydestä ratkaistaan siinä tuomioistuimessa, jossa myös pääasia on käsittelyssä. Myös kirjallinen menettely on mahdollinen.

Myöhemminkin tehty väite tuomarin esteellisyydestä on kuitenkin otettava tutkittavaksi¹⁰¹. OK 13 luvun 8 §:n mukaan, jos asianosainen vasta myöhemmin saa tiedon selaisesta seikasta, jolla saattaa olla merkitystä esteellisyyssarviointissa, on väite esteellisyydestä tehtävä viipymättä. Väitteen on oltava perusteltu ja siitä tulee ilmetä ajankohta, jolloin peruste on tullut hänen tietoonsa. Vain asianosaisen osoittama pätevä syy väitteen tekemättömyyteen ajallaan voi johtaa tuomarin esteellisyyden arviointiin myöhemmässä vaiheessa. Tällöin väite tuomarin esteellisyydestä ratkaistaan jälkikäteen muutoksenhakutuomioistuimessa. Mikäli asian ratkaisemiseen alemmassa tuomioistuimessa on

⁹⁸ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 626–629.

⁹⁹ HE 78/2000, Oikeusaste-esteellisyys ja ennakoasenne.

¹⁰⁰ HE 78/2000, Lainsäädäntö ja käytäntö.

¹⁰¹ HE 78/2000, Lainsäädäntö ja käytäntö.

osallistunut esteellinen tuomari, joutuu muutoksenhakutuomioistuin palauttamaan asian takaisin uudelleen käsiteltäväksi esteettömässä kokoonpanossa¹⁰².

Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 2010:78 kyseeseen tuli tuomarin esteellisyyden arviointi jo lainvoimaisessa tuomiossa, asianosaisten saatua tiedon esteellisyydestä vasta tuomion antamisen jälkeen. Tapauksessa hovioikeuden ei katsottu olevan tuomionvoipa antaessaan tuomiota, sillä asian ratkaisuun osallistuneella hovioikeudenneuvos A:lla oli läheinen, avioliitonomainen suhde syyttäjävirston johtavan kihlakunnansyyttäjä B:n kanssa, joka oli asiassa syyttäjänä toimineen C:n esimies. Hovioikeudenneuvos A:n ja kihlakunnansyyttäjä B:n suhde katsottiin rinnastuvan OK 13 luvun 3 §:n mukaiseen läheisyyteen. Vaikka johtavalla kihlakunnansyyttäjä B:llä ei ollut asiassa suoraa käskyvaltaa syyttäjänä toimivaan C:hen, katsottiin hänen asemansa syyttäjälaitoksen organisaatiossa ja läheinen suhteensa hovioikeudenneuvos A:han muodostavan perustellun epäilyn tuomioistuimen puolueettomuudesta, joka johti hovioikeudenneuvos A:n esteellisyyden toteamiseen. Näin ollen hovioikeuden tuomio poistettiin ja palautettiin uudelleen käsiteltäväksi eri kokoonpanossa.¹⁰³

Esteelliseksi väitetty tuomari saa joissain tapauksissa itse ratkaista tai osallistua oman esteellisyyksymyksensä ratkaisuun. Vaikka esteelliseksi väitetyn tuomarin sulkeminen pois oman esteellisyyksymyksensä ratkaisusta herättäisi laajempaa yleistä luottamusta tuomioistuinten toimintaan, ei kieltoa voida kuitenkaan toteuttaa ehdottomana. Ehdoton kieltä oman esteellisyyväitteen ratkaisemiseen voisi vaikeuttaa tuomioistuimen toimintaa kohtuuttomasti ja voisi johtaa jopa tuomioistuimen normaalin toiminnan estämiseen, mikäli esteellisyyväite esitettäisiin kaikista tuomareista¹⁰⁴. Näin ollen OK 13 luvun 9 §:n mukaan esteelliseksi väitetty tuomari saa ratkaista sellaisen väitteen, joka on selvästi perusteeton. Tämän lisäksi esteelliseksi väitetty tuomari saa ratkaista väitteen esteellisyydestään vain niissä tilanteissa, kun tuomioistuin ei ole päätösvaltainen ilman häntä, eikä hänen tilalleen ole ilman huomattavaa viivytystä saatavissa uutta tuomaria. Oikeudenkäymiskaaren 16 luvun 3 §:n mukaan ratkaisuun, jolla tuomari on todettu esteelliseksi ei voi hakea muutosta. Muutoksenhakuoikeus säilyy silloin, kun väite tuomarin esteellisyydestä on hylätty.

¹⁰² HE 78/2000, Lainsäädäntö ja käytäntö.

¹⁰³ KKO: 2010:78.

¹⁰⁴ HE 78/2000, Oikeusaste-esteellisyys ja ennakkoasenne.

3 Tuomarin asema oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisessa

Oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 6 §:n mukaan tuomari on esteellinen käsittelemään asiaa, mikäli asianosainen on hänen tai hänen läheisensä vastapuoli muussa oikeudenkäynnissä tai viranomaisasiassa, tai tuomarilla on palvelussuhteen tai muun suhteen, joka käsiteltävän asian laatu huomioon ottaen antaa aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta asiassa. Näillä säännöksillä tavoitellaan tuomarin subjektiivisen puolueettomuuden varmistamista. Subjektiivinen puolueettomuus tarkoittaa sitä, ettei päätöksen tekijän omat tavoitteet tai sidonnaisuudet vaikuta lopputulokseen.¹⁰⁵ Subjektiivisen puolueettomuuden periaatteen mukaan tuomarin toiminnan tulee olla jälkepäin tarkasteltuna hänen omastakin mielestään puolueetonta ja esimerkiksi henkilökohtaisen asennoitumisen tai suosivan vakaumuksensa vaikutuspiirin ulkopuolista¹⁰⁶.

OK 13 luvun 7 §:n mukaan tuomari on esteellinen asian käsittelyyn myös silloin, mikäli hän tai hänen läheisensä on käsitellyt samaa asiaa toisessa tuomioistuimessa, muussa viranomaisessa tai välimiehenä. Lisäksi esteellisyyden muodostaa tuomarin asianosaisuus samanlaisessa asiassa ja tämän asian laatu tai käsiteltävänä olevan asian ratkaisu voisi muodostaa perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta. Nämä säännökset varmistavat tuomarin objektiivista puolueettomuutta. Virolaisen & Pölösen (2004) mukaan objektiivisessa puolueettomuudessa kyse on siitä, että oikeudenkäynti ja siinä toiminut tuomari vaikuttavat ulkopuoleltakin tarkasteltuna puolueettomilta myös sellaisissa tapauksissa, joissa epäilystä subjektiivisesta puolueettomuudesta ei edes olisi. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että asianosaisille tai ulkopuolisille ei saa edes syntyä perusteltua epäilyä tuomarin puolueettomuudesta.¹⁰⁷ Objektiivisellä puolueettomuudella on välitön yhteys tuomioistuinten legitimitettiin, eli hyväksyttävyyteen kansalaisten

¹⁰⁵ Kuusikko, 2018, s. 16–17.

¹⁰⁶ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 592.

¹⁰⁷ Virolainen & Pölönen, 2004, s. 593.

silmissä. Tämän vuoksi esteellisyyssäännöksillä pyritään ennakointiin, esteellisyyden tai esteellisyysepäilyn muodostumisen estämiseksi. Tuomarin puolueettomuuden objektiivisella tarkastelulla ei ole tarkoitus ohjata tuomaria yleisöä miellyttävän ratkaisun muodostamiseen, vaan lain noudattamiseen ja oikeudenmukaisuuteen¹⁰⁸.

3.1 Puolueettomuuden objektiivinen testi

Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä puolueettomuuden arvioinnissa käytetään subjektiivista ja objektiivista näkökulmaa. EIT:n tapauksessa *Malminen ja Tanner v. Suomi* (2002) antaman ratkaisun mukaan subjektiivista ja objektiivista puolueettomuutta tulee arvioida testin mukaan. Subjektiivisen testin mukaan olettaen tuomarin puolueettomuudesta säilyy niin pitkään, kunnes näyttöä muusta tulee. Tällöin tarkastelun kohteena on kyseisen tuomarin tietyssä tapauksessa omaksuma henkilökohtainen vakaumus.¹⁰⁹ Subjektiivisesti puolueeton tuomari ei omaksu ennakkokäsitystä käsiteltävässä asiassa, eikä halua edistää toisen osapuolen etua tai aiheuttaa toiselle osapuolelle haittaa¹¹⁰.

Objektiivisesta puolueettomuudesta puhutaan silloin, kun kaikki epäilyt tuomioistuimen puolueellisuudesta voidaan sulkea pois. Objektiivista puolueettomuutta mittaavassa objektiivisessä testissä ratkaisevia eivät ole osapuolten omat käsitykset, vaan väitteiden tulee olla nimenomaan objektiivisesti aiheellisia ja perusteltuja¹¹¹. Lehtimajan (1998) mukaan objektiivisen puolueettomuuden tarkastelussa kohteena ovat sekä konkreettiset tosiseikat että ne vaikutelmat, joita tosiseikat synnyttävät. Objektiivisessä puolueettomuustestissä ulkopuolisen tarkastelijan ajatellaan olevan kuviteltu henkilö, joka perustaa näkemyksensä nimenomaan ulkonaisesti havaittaviin tosiseikkoihin.¹¹² Objektiivisen testin tarkoitus laajemmassa näkökulmassa on punnita, ovatko epäilyt esteellisyydestä

¹⁰⁸ Lehtimaja, 1998, s. 81.

¹⁰⁹ EIT tapaus *Malminen ja Tanner v. Suomi* (26.2.2002).

¹¹⁰ HE 78/2000, Esteellisyys hallintolainkäytössä.

¹¹¹ KKO: 2015:39.

¹¹² Lehtimaja, 1998, s. 79–80.

omiaan horjuttamaan sitä yleistä luottamusta, joka demokraattisissa yhteiskunnissa tuomioistuimiin kohdistuu.¹¹³ EIT:n ratkaisuissaan käyttämä objektiivinen testi kiteytyy usein englanninkieliseen oppiin *”Justice must not only be done, it must also be seen to be done”*, eli pelkän oikeusturvan toteutumisen ei voida katsoa riittävän, vaan oikeusturvan toteutuminen on myös nähtävä¹¹⁴.

EIT:n tapauksessa Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi (2004) hovioikeuden tuomarin esteellisyyttä ja puolueettomuutta tarkasteltiin riita-asiassa, sillä tuomari oli aiemmin ollut vastaajana asianosaisen nostamassa toisessa riita-asiassa. Jutut olivat vireillä yhtä aikaa mutta asioilla ei ollut tosiasiallista yhteyttä. Kotimaisissa oikeusasteissa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin katsottiin toteutuneen ja tuomaria koskeva esteellisyytäväite kumottiin. EIT:n mukaan asiaa tuli tarkastella subjektiivisen testin mukaan, eli tarkastelemalla oliko tuomarilla ennakkokäsitystä tai -asennetta asiassa. Objektiivisen testin mukaan oli tarkasteltava, tarjosiko tuomioistuin sellaiset takeet, jotka riittävät poistamaan kaiken oikeutetun epäilyksen puolueettomuudesta. Kysymyksessä oli luottamuksen herättäminen yleisössä. Näin ollen asianomaisen oma käsitys puolueellisuudesta oli tärkeä, muttei ratkaiseva. Ratkaisevana pidettiin sitä, oliko epäily objektiivisesti perusteltu. EIT:n mukaan näyttöä tällaisesta ei ollut.¹¹⁵

EIT:n tapauksessa Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi (2004) tuomarin subjektiivisen puolueettomuuden epäilylle voisi ajatella annettavan merkittäväkin painoarvoa tuomarin edustettua menneisyydessä asianosaisen vastapuolta toisessa riita-asiassa. Tämä voisi olla luonnollista siksi, että tuomarin ja asianosaisen aikaisempien riita-asioiden voitaisiin kuvitella synnyttävän tuomarille sellaisen ennakoasenteen, joka vaarantaa syyttömyysolettaman toteutumisen ja vaikuttaa ratkaisun syntymiseen. EIT:n mukaan ennakoasenteen syntymisestä subjektiivisen testin mukaan ei kuitenkaan ollut perusteltua näyttöä. Tapauksessa ratkaisevana pidettiin esteellisyysepäilyn perusteltavuutta objektiivisesta näkökulmasta, josta EIT ei löytänyt näyttöä.

¹¹³ KKO 2015:39.

¹¹⁴ Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö, 2003, s. 75.

¹¹⁵ EIT tapaus Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi (23.11.2004).

Joskus eri oikeusasteiden käsitys tuomarin esteellisyydestä voi olla merkittävässäkin riskitilidassa toistensa kanssa lakia tulkittaessa.

Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 2017:70 kyseeseen tuli epäily lautamiehen objektiivisesta puolueettomuudesta lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen ratkaisemisessa, sillä hän kertoi olleensa vastaavanlaisen tapauksen uhri lapsena. Tapauksessa kärjäoikeuden kokoonpanoon kuulunut lautamies kertoi omista vastaavista kokemuksistaan 40 vuoden takaa. Puheenjohtajan kysyttyä onko lautamiehellä asian ratkaisuun vaikuttavaa ennakoasennetta, vastasi lautamies kielteisesti. Hovioikeus katsoi valituksen perusteella lautamiehen esteelliseksi asian käsittelyyn lautamiehen oltua uhrina vastaavanlaisessa rikoksessa, jonka vakavuuden ja sen herättämien muistojen perusteella saattaisi syntyä sellainen merkittävä ennakoasenne, jolla on ratkaisun kannalta merkitystä. Korkeimman oikeuden ratkaisussa väite lautamiehen esteellisyyväitteestä kumottiin. Ratkaisun perusteina olivat lautamiehen oma menettely sekä tuomioistuimen toimenpiteet asiassa. Tapauksessa kärjäoikeuden puheenjohtaja oli tuonut lautamiehen vastaavat kokemukset asianosaisen tietoon ja varannut asianosaisille mahdollisuuden esittää lausuma lautamiehen taustan merkityksestä, joka Korkeimman oikeuden mukaan puoltaa esteellisyysepäilyn poistumista. Lisäksi tapahtuneesta kulunut aika puolsi sitä, ettei asiassa objektiivisesti arvioiden ollut perusteltua aihetta epäillä lautamiehen puolueettomuutta ja siitä muodostuvaa esteellisyyttä.¹¹⁶ Asiassa lautamiehen esteellisyyttä tulkittiin tuomarin esteellisyyssäännösten pohjalta, sillä lautamiehen katsotaan olevan ”tuomioistuimen muu jäsen”¹¹⁷.

Myös tässä Korkeimman oikeuden tapauksessa 2017:70 painoarvoa on annettu vakiintuneelle tuomioistuinmenettelylle. Lautamiehen oman menettelyn ja kärjäoikeuden puheenjohtajan asianosaisille varaama mahdollisuus lausuman esittämiselle voidaan nähdä puoltavan esteellisyysepäilyn poistumista ja tuomioistuinlaitoksen luottamuksen ylläpitämistä nimenomaan objektiivisesta näkökulmasta. Tuomioistuimeen kohdistuvaa yleistä luottamusta kasvattavan vakiintuneen tuomioistuinmenettelyn lisäksi tapauksessa annettiin painoarvoa pitkään kuluneelle ajalle, jonka nähtiin omalta osaltaan poistavan esteellisyysepäilyä.

¹¹⁶ Turunen, KKO 2017:70.

¹¹⁷ Ks. HE 78/2000, 3.2. Esteellisyyssäännösten soveltamisala.

3.2 Tuomarin oikeusaste-esteellisyys

Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan oikeusaste-esteellisyydellä tarkoitetaan tilannetta, jossa tuomari joutuu käsittelemään tai ratkaisemaan samaa asiaa tai siihen läheisesti liittyvää kysymystä kahteen tai jopa useampaan kertaan. Oikeusaste-esteellisyys perustuu ajatukseen siitä, että tuomarille on saattanut aiemmissa käsittelyissä tai etenkin ratkaisuisissa muodostua sellainen vahva ennakoasenne, joka vaarantaa asian puolueettoman ratkaisemisen. OK 13 luvun 7 §:n mukaan oikeusaste-esteellisyys kattaa tuomarin lisäksi hänen läheisensä osallistumisen saman asian käsittelyyn aikaisemmassa vaiheessa. Tämän oikeusaste-esteellisyyden säännöksen ajatuksen taustalla on se, ettei tuomari välttämättä pysty toimimaan täysin puolueettomasti arvioidessaan itselleen erittäin läheisten ihmisten toiminnan oikeellisuutta¹¹⁸. Oikeusaste-esteellisyyden tilanteet voidaan jakaa kolmeen ryhmään; 1) tapaukset, joissa tuomari on aiemmin käsitellyt samaa asiaa tai ratkaissut sen samassa tuomioistuimessa, 2) tapaukset, joissa tuomari on joutunut saman asian kanssa tekemisiin joko toisessa tuomioistuimessa tai viranomaisessa, sekä 3) tapaukset, joissa tuomari on ollut asian kanssa tekemisissä muuten, kuin tuomarina tai viranomaisena¹¹⁹.

Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan samaa asiaa tai siihen läheisesti liittyviä kysymyksiä voidaan joutua käsittelemään useaan kertaan oikeudenkäynnin eri vaiheissa. Useamman käsittelyn tapahtuessa samassa tuomioistuimessa ei esteellisyydestä muodostu epäilystä, sillä asian toistuvan käsittelyn oikeudenkäyntimenettelyyn liittyvistä syistä ei katsota vaarantavan asianmukaista päätöksentekoa.¹²⁰ OK 13 luvun 7 §:n mukaan saman asian käsittely samassa tuomioistuimessa aiheuttaa esteellisyyden harkinnanvaraisesti vain silloin, kun erityiset esteellisyyisperusteet eivät täyty ja on perusteltu syy epäillä tuomarilla olevan ennakoasenne aikaisemman ratkaisun tai muun erityisen syyn vuoksi.

¹¹⁸ KKO: 2019:80.

¹¹⁹ HE 78/2000, Oikeusaste-esteellisyys ja ennakoasenne.

¹²⁰ HE 78/2000, Oikeusaste-esteellisyys ja ennakoasenne.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut eivät näytä tarjoavan sellaista yleispätevää ohjetta, jonka mukaan määriteltäisiin milloin samassa tuomioistuimessa ratkaistun asian tai sen osan uudelleen käsitteleminen saattaisi herättää perustellun epäilyn tuomarin puolueettomuudesta. Hallituksen esityksen 78/2000 vp mukaan EIT:n ratkaisuisa esteellisyyskynnys näyttäisi olevan joissain tapauksissa olevan huomattavan matala ja toisissa taas huomattavan korkea. Esityksen mukaan ratkaisut vaikuttavat ”osin jopa epä johdonmukaisilta ja keskenään ristiriitaisilta”, jota voi selittää osaksi ainakin oikeusjärjestyksen eroilla sekä käsillä olevan tapauksen erityisillä olosuhteilla.¹²¹

Esteellisyydestä muodostuu herkästi epäily sellaisissa tapauksissa, joissa sama viranomaiskäsittelee asiaa useampaan kertaan eri tuomioistuimissa tai hänellä on virka myös toisessa viranomaisessa tai tuomioistuimessa. Tällöin esteellisyyden arviointi ei ole enää harkinnanvaraista, eikä esteellisyysväitteen esittäminen vaadi OK 13 luvun 8 §:n mukaista pätevää syytä.

Esimerkiksi EIT:n tapauksessa *Warsicka v. Puola* (2007) kyse oli tuomarin oikeusaste-esteellisyydestä valitusoikeutta koskevassa asiassa, tuomarin käsitellessä asiaa useampaan kertaan samassa tuomioistuimessa. Tapauksessa valittaja vaati korvauksia vuokralaiseltaan, mutta piirioikeudessa kanne hylättiin vuonna 2000. Ylioikeus, jossa B toimi esittelevänä tuomarina hylkäsi valituksen piirioikeuden ratkaisusta vuonna 2001. Puolan kansallisen oikeuden mukaan korkeimmalle oikeudelle voidaan tehdä (kassaatio)valitus ylioikeuden lainvoimaisesta päätöksestä, mikäli lakia on tulkittu tai sovellettu väärin tai mikäli prosessuaalisten määräysten noudattamattomuus on voinut merkittäväällä tavalla vaikuttaa lopputulokseen. Valitus tuli jättää ylioikeudelle, joka arvioi valituksen edellytyksiä ennen sen toimittamista korkeimmalle oikeudelle. Tapauksessa ylioikeus epäsi valituksen ja jätti sen toimittamatta korkeimpaan oikeuteen, sillä valituksen ei katsottu sisältävän seikkoja, jotka osoittaisivat asian käsittelyn korkeimmassa oikeudessa perustelluksi. Tuomari B oli toiminut puheenjohtajana ja esittelevänä tuomarina myös tässä ylioikeuden laajennetussa kokoonpanossa. Valituksessaan Korkeimmalle oikeudelle valittaja vetosi tuomari B:n läsnäoloon sekä piirioikeuden että ylioikeuden kokoonpanossa samassa asiassa. Korkein oikeus hylkäsi valituksen vuonna 2002 todeten, ettei tuomari B:n osallistumisella molempiin käsittelyihin ollut merkitystä, sillä valittajan tekemä kassaatiovalitus oli olennaisesti puutteellinen ja korjaamaton.¹²²

¹²¹ HE 78/2000, Oikeusaste-esteellisyys ja ennakkoasenne.

¹²² EIT tapaus *Warsicka v. Puola* (16.1.2007).

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen valituksessa valittaja perusteli EIS:n 6 artiklan 1 kohdan rikkomusta niillä tosiseikoilla, että tuomari B oli toiminut esittelevänä tuomarina riita-asian kahdessa perättäisessä vaiheessa, sekä asiakysymysten tutkinnassa piirioikeudessa että ylioikeuden kokoonpanossa, joka jätti tutkimatta valituksen koskien asiakysymyksistä annettua tuomiota. EIT:n tulkinnan mukaan tuomari B ei ollut osoittanut tapauksessa omaavansa sellaisia henkilökohtaisia ennakoasenteita, joiden perusteella olisi syytä epäillä subjektiivisen puolueettomuuden vaarantumista. Objektiviivisen puolueettomuuden näkökulmasta EIT totesi, ettei EIS:n 6 artikla ehdottomasti estä sitä, että tuomari toimii erilaisissa tehtävissä samassa riita-asiassa. Ratkaisun mukaan puolueettomuutta tulee tarkastella paitsi tapauskohtaiset asianhaarat huomioon ottaen, myös prosessuaaliset säännösten näkökulmasta. EIT korosti ratkaisussaan, että valittaja oli vaatinut Korkeinta oikeutta tutkimaan sitä, oliko valituksen tutkimatta jättämiselle laillisia perusteita. Korkein oikeus oli tutkinut asiaa ja todennut, ettei valitus täyttänyt prosessuaalisia vaatimuksia. Puolan ylimpien tuomioistuinten oikeuskäytännön mukaan kassaatiovalituksen edellytyksien ja alkuperäisten asiakysymysten tutkimisella ei ollut mitään yhteistä keskenään. Näin ollen ylioikeuden päätettävien kysymysten katsottiin eroavan toisistaan kummassakin vaiheessa, sillä kassaatiovalituksen edellytysten tulkintaa ei voitu pitää saman valituksen asiakysymysten arviointina. Tämän perusteella EIT ei löytänyt tuomari B:n puolueettomuudesta näyttöä.

EIT:n tapauksessa *Warsicka v. Puola (2007)* tuomarin esteellisyyden arviointi tuli kyseeseen tilanteessa, jossa tuomari joutuu käsittelemään sellaista valitusta, joka on tehty ratkaisusta, jonka muodostamiseen hän on itse aiemmin osallistunut. Luonnollisena voitaisiin pitää sitä, että tuomarille olisi muodostunut lopputulokseen vaikuttava ennakoasenne tapahtuneesta, eikä tuomari välttämättä näkisi valituksessa perusteltuja edellytyksiä ratkaisun muuttamiseksi, sillä tuomari on itse osallistunut valituksen kohteena olevan ratkaisun muodostamiseen. Mikäli tuomari toteaisi valituksen perustelluksi ja näkisi edellytykset asian viemiseksi korkeampiin tuomioistuimiin (ilman ratkaisuun vaikuttavaa uutta todistusaineistoa), toteaisi hän käytännössä aiemmin itse tekemänsä ratkaisun virheelliseksi. Tapauksessa tuomarin subjektiivisesta esteellisyydestä ei ollut näyttöä, eikä näin ollut edes väitetty. Asiassa esteellisyysepäilyn ratkaisemisen kannalta merkittävää oli se, että valittaja on pyytänyt Korkeinta oikeutta tutkimaan sitä, oliko valituksen tutkimatta jättämiselle laillisia perusteita, eli oliko lakia tulkittu väärin tai onko prosessuaalisia määräyksiä jätetty noudattamatta niin, että se vaikuttaisi asian lopputulokseen valittajan

kannalta epäedullisella tavalla. Lisäksi tapauksessa merkittävää oli se, että valitus oli hylätty olennaisesti puutteellisena ja korjaamattomana. Tämän tosiseikan vuoksi tuomari B:n osallistumisella asian käsittelyyn molemmissa vaiheissa ei katsottu olevan mitään merkitystä.

Kuinka EIT:n tapauksen Warsicka v. Puola tuomarin esteellisyyttä arvioitaisiin tilanteessa, jossa valitus ei olisi ollut olennaisesti puutteellinen ja korjaamaton, eli täyttäisi prosessuaaliset vaatimukset? Olisiko tuomari B saanut osallistua valituksen edellytyksien arvioimiseen tapauksessa, jonka ratkaisemiseen hän on itse aiemmin osallistunut? EIT:n antaman ratkaisun mukaan EIS:n 6 artiklan 1 kohta ei ehdottomasti kiellä sitä, että tuomari toimisi eri tehtävissä riita-asian peräkkäisissä vaiheissa. Asiakysymyksen ratkaisu ja saman asian valituksen tutkiminen ei siis välttämättä ole ristiriidassa EIS:n 6 artiklan 1 kohdan kanssa. Tuomarin puolueettomuutta tällaisessa tilanteessa tulee arvioida tapauskohtaisesti, harkitsemalla aineellisten ja prosessuaalisten kysymysten välistä yhteyttä. Lisäksi tapauksessa painoarvoa annettiin Puolan ylimpien tuomioistuinten oikeuskäytännölle, jonka mukaan asiakysymysten tutkimisella ja valituksen käsittelyllä ei ollut mitään yhteistä keskenään.¹²³

Esteellisyyden arviointi voi tulla kyseeseen myös tapauksissa, joissa tuomarin aikaisempi työpaikka tai virka antaa perustellun syyn epäillä puolueettomuutta asian ratkaisemiseen. Kotimaisesta oikeuskäytännöstä löytyy useita esimerkkejä tuomarin esteellisyydestä toisen viran, ns. taustaviran perusteella.

Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO: 2019:80 kyseeseen tuli arviointi Korkeimman oikeuden esittelijän esteellisyydestä silloin, kun tällä oli voimassa oleva tuomarinvirka markkinaoikeudessa. Tapauksessa yhtiö A vaati hakemuksellaan Korkeimmalta oikeudelta päätöstä markkinaoikeuden antaman välituomion poistamiseksi, joka koski valituslupa-asian hylkäämistä. Tapauksessa Korkein oikeus on hylännyt yhtiö A:n hakemuksen valitusluvan saamiseksi markkinaoikeuden päätökseen. Valitusluvan Korkeimmassa oikeudessa esitelleellä määräaikaisella oikeussihteerillä B:llä on ollut vakinainen virka markkinaoikeudessa, josta tämä on ollut virkavapaalla. Yhtiön esittämässä tuomiovirhekantelussa perustellaan, että

¹²³ EIT:n tapaus Warsicka v. Puola (16.1.2007).

tuomari B:n vakinainen virka pienessä erityistuomioistuimessa, virasta aiheutuva työoveruus, sekä yhtiö A:n voimakas arvostelu kohdistuen markkinaoikeuden toimintaan toimivat perusteina epäilylle esittelijä B:n puolueettomuudesta. Lisäksi Korkeimman oikeuden arvioitavaksi on tullut se seikka, että yksi markkinaoikeudessa asian ratkaisseista tuomareista toimii hallinnollisena johtajana esimiesasemassa suhteessa tuomari B:hen.

Korkeimman oikeuden tapauksessa antamien perusteluiden mukaan tuomarin mahdollista esteellisyyttä tulee tulkita OK 13 luvun 7 §:n mukaan oikeusaste-esteellisyyden näkökulmasta, sillä laissa ei ole sellaista esteellisyyttä koskevaa säännöstä, joka soveltuisi arviointiin tuomarin ns. taustavirasta siinä tuomioistuimessa, jonka ratkaisusta tehtyä muutoksenhakua hän itse käsittelee. Tapauksessa arvioitavaksi tuli se, aiheuttaako tuomarin taustavirka markkinaoikeudessa sellaisen esteellisyysperusteisiin rinnastettavan seikan, joka antaa perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta asiassa. Asiassa tuli ottaa huomioon OK 13 luvun 6 §, jonka mukaan tuomari on esteellinen asian käsittelyyn, mikäli hänen puolueettomuutensa vaarantuu palvelussuhteen perusteella.

Korkeimman oikeuden ratkaisun mukaan tapauksessa on annettava painoarvoa tuomarin riippumattomalle asemalle, joka perustuu perustuslakiin ja joka ilmenee tuomareita koskevasta lainsäädännöstä. Tuomioistuinlain 1 luvun 6 §:ssä säädetään tuomarin riippumattomuudesta tuomiovaltaa käytettäessä. Asiassa tuomari B on Korkeimman oikeuden esittelijänä ja markkinaoikeuden vakinaisena tuomarina ”korostetun riippumaton suhteessa esimiehiinsä ja työtovereihinsa”, jolloin pelkkä taustavirka ei anna perusteltua syytä epäillä puolueettomuutta esitellyssä asiassa. Myöskään se seikka, että yksi markkinaoikeudessa asian ratkaisseista tuomareista toimii esimiesasemassa ei anna aihetta tulkita tilannetta toisin, ottaen huomioon tuomarin nimittämistä ja virassapysymisoikeutta koskeva lainsäädäntö sekä perustuslain tasoinen säätely tuomarin korostetusta riippumattomuudesta. Tapauksessa tuomarin taustaviran ei katsottu muodostavan puolueettomuutta vaarantavan palvelussuhteen käsittelyssä, eikä häntä todettu esteelliseksi.¹²⁴

Edellä esitellyssä Korkeimman oikeuden tapauksessa 2019:80 tuomarin esteellisyysepäilyyn vaikutti tuomarin taustavirka verrattain pienessä markkinaoikeudessa. Lisäksi erityistä tapauksesta tekee se tosiseikka, että tapauksen markkinaoikeudessa ratkaissut tuomari toimi hallinnollisena johtajana esimiesasemassa esittelijä B:hen nähden markkinaoikeudessa. Tämä seikka on ollut omiaan herättämään asianosaisessa epäilyn tuomari B:n puolueettomuudesta asian ratkaisuun, sillä hierarkiasuhteen voitaisiin epäillä aiheuttavan lojaalisuutta markkinaoikeudessa ratkaisun tehneitä kohtaan. Tapauksen

¹²⁴ KKO: 2019:80.

perusteluissa korostettiin kuitenkin tuomarin riippumattomuutta ja ennen kaikkea tuomarin virassapysymisoikeutta. Tuomarin virassapysymisoikeus on erityinen suoja ja tae sille, että tuomari toimii riippumattomana lain tulkitsijana, ilman ulkopuolista painostusta. Tapauksessa hierarkiasuhteelle ei annettu merkitystä esteellisyyden arvioinnissa, sillä tuomaria ei voitaisi virassapysymisoikeutta koskevan lainsäädännön mukaan erottaa markkinaoikeuden tuomarin virasta, vaikka hänen tekemäänsä ratkaisuun Korkeimmassa oikeudessa oltaisiinkin tyytymättömiä.

Taustavirka voi kuitenkin joissain tapauksissa herättää perustellun syyn puolueettomuuden epäilylle. Tällöin tarkasteltavana on pelkän taustaviran lisäksi kuitenkin tapauskohtaisia erityisiä seikkoja tai esimerkiksi tilanne, jossa tuomarin virassapysymisoikeuteen rinnastettavasta oikeudesta taustavirassa ei ole laintasoista säätelyä.

Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO: 2015:39 virkavapaalla kihlakunnansyyttäjän virasta oleva määräaikainen Korkeimman oikeuden esittelijä S katsottiin esteelliseksi toimimaan rikosasian esittelijänä, sillä tapauksessa syyttäjänä toimi apulaisvaltakunnansyyttäjä, joka oli esittelijä S:n esimies kihlakunnan syyttäjän tehtävässä. Tapauksessa katsottiin olevan mahdollisuus sille, että esittelijä S palaa määräaikaisuutensa jälkeen taustavirkaansa valtakunnansyyttäjän hallinnolliseen alaisuuteen. Lisäksi asiassa katsottiin olevan mahdollista, että esimies-alaisuus saattaa ohjata esittelijä S:ää edistämään syyttäjän näkökantaa tukevaa lopputulosta, sillä syyttäjänä toimii taustaviran johtoon kuuluva henkilö. Korkein oikeus piti painava seikkana tapauksessa sitä, että valtakunnansyyttäjällä ja tämän sijaisella apulaisvaltakunnansyyttäjällä on oikeus päättää mm. virkanimityksistä ja muista niin olennaisista syyttäjän virka-aseman seikoista, että se saattaisi vaikuttaa esittelijän tapaan esitellä asiaa. Tapausta arviointiin objektiivisen puolueettomuuden näkökulmasta, jolloin esittelijä S katsottiin esteelliseksi toimimaan tapauksessa esittelijänä.¹²⁵

Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO: 2015:73 käsiteltiin niin ikään virkavapaalla kihlakunnansyyttäjän virasta olevan määräaikaisen oikeussihteerin esteellisyyttä toimia Korkeimman oikeuden esittelijänä. Kyseeseen tuli määräaikaisen oikeussihteerin T:n esteellisyyden punninta tilanteessa, jossa tapauksessa käräjäoikeudessa ja muutoksenhaussa Korkeimmassa oikeudessa toimineet kihlakunnansyyttäjät olivat Itä-Uudenmaan syyttäjänlaitoksesta, josta T oli virkavapaalla. Punnittavaksi tuli mm. T:n tapauksessa toimineelle syyttäjälle lähettämä

¹²⁵ KKO: 2015:39.

ystävällissävyyteisen sähköpostiviestin merkitys, jossa T puhutteli syyttäjänä toimivaa henkilöä pelkästään hänen etunimellään. Lisäksi esteellisyyttä arvioitiin syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:n näkökulmasta, jonka mukaan valtakunnansyyttäjän tehtävänä on päättää valituslupahakemuksen jättämisestä Korkeimpaan oikeuteen sekä syyttäjien edustamisesta Korkeimmassa oikeudessa. Käytännössä tämä tarkoittaa, että jokainen syyttäjän valituslupahakemus kulkee valtakunnansyyttäjän kautta Korkeimmalle oikeudelle. Tapauksessa valtakunnansyyttäjän asemaa suhteessa T:hen tulee tarkastella vain OK 13 luvun 7 §:n 3 momentin, eli rinnastettavan esteellisyysseikan nojalla, sillä valtakunnansyyttäjän ei katsota olevan tapauksen asianosainen syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:n 2 momentin perusteella. Tapauksessa T:tä ei katsottu esteelliseksi osallistumaan asian käsittelyyn sillä perusteella, että valtakunnansyyttäjä on osallistunut asian käsittelyyn syyttäjänlaitoksesta annetun lain 10 §:n nojalla. Tapauksessa oikeussihteeri T:tä ei todettu esteelliseksi pelkän taustavirkansa ja siihen liittyvän työtoveruuden vuoksi, vaan erityistä painoarvoa annettiin T:n lähettämän sähköpostiviestin ystävälliselle sävyllä. Vaikkei sähköpostiviestistä suoraan ilmennyt, että T olisi suhtautunut asiaan puolueellisesti, annettiin asiassa erityistä painoarvoa sille, että T oli puhutellut syyttäjää vain etunimellä, sekä esittänyt näkemyksiä valituslupahakemuksen laadukkuudesta. Näiden seikkojen perusteilla Korkein oikeus on katsonut, että menettely antaa ulkopuoliselle henkilölle perustellun syyn epäillä oikeussihteeri T:n puolueettomuutta osallistua asian ratkaisemiseen OK 13 luvun 6 §:n perusteella.¹²⁶

Korkeimman oikeuden tapauksilla KKO: 2015:39 ja KKO: 2015:73 on läheinen yhteys toisiinsa, vaikka tapauksien tosiseikat eroavat tulkinnan kannalta merkittävästi toisistaan. Tapauksia yhdistää Korkeimman oikeuden esittelijöiden taustavirat syyttäjänlaitoksessa, mitkä eivät yksinään aiheuta esteellisyyttä tuomioistuimessa asian ratkaisemiseen. Pelkän taustaviran lisäksi tapauksessa tulee osoittaa erityisiä, konkreettisia seikkoja, joiden johdosta tuomarilla nähtäisiin olevan erityinen yhteys käsiteltävään asiaan tai asianosaiseen EIS:n 6 artiklaa loukkaavalla tavalla. Tapauksessa KKO: 2015:39 tulkittavana oli Korkeimman oikeuden esittelijän esteellisyys asiassa, jonka syyttäjänä toimi hänen taustavirassaan esimiesasemassa oleva apulaisvaltakunnansyyttäjä. Tällaisessa tilanteessa esteellisyysepäily perustuu tuomarina toimivan taustavirkaan perustuvasta taloudellisesta sidoksesta tai esimiehen päätösvallasta, joka on omiaan vaarantamaan asian puolueettoman käsittelemisen¹²⁷.

¹²⁶ KKO: 2015:73.

¹²⁷ KKO: 2015:73.

Tapauksessa KKO: 2015:73 kyseeseen tuli puolestaan Korkeimman oikeuden esittelijän syyttäjänlaitoksessa olevan taustaviran merkitys tilanteessa, jossa valituslupahakemus kulkee Korkeimmalle oikeudelle valtakunnansyyttäjän kautta, lain syyttäjänlaitoksesta 11 § 2 momentin mukaisesti. Käytännössä tapauksessa arvioitavaksi tuli valtakunnansyyttäjän ja kihlakunnansyyttäjän välinen esimies-alainen -suhde. KKO: 2015:73 ratkaisun perusteluiden mukaan, mikäli valtakunnansyyttäjän toiminta Korkeimmassa oikeudessa rajoittuu syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:n 2 momenttiin, ei valtakunnansyyttäjää pidetä asianosaisena, eikä hän voi antaa alaiselleen syyttäjälle määräyksiä tietyn syyteasian ajamisesta. Valtakunnansyyttäjän tehtävät katsotaan syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:n 2 momentin osalta olevan syyttäjän toiminnan oikeudellista laatua ja yhdenmukaisuutta edistäviä.¹²⁸ Tämän perusteella esteellisyyden ei voida katsoa muodostuvan esimies-alainen suhteesta silloin, kun valtakunnansyyttäjän osallistuminen asian käsittelyyn perustuu syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:n 2 momenttiin. Tapauksessa esteellisyysepäilyn aiheutti tuttavalliset sähköpostiviestit, jotka osoittivat tavanomaista läheisempää työtoveruutta.

Hallituksen esityksessä HE 78/2000 vp todetaan, että joissain tilanteissa myös työtoveruus voidaan määritellä OK 13 luvun 6 §:n mukaiseksi erityiseksi suhteeksi¹²⁹. Esitöissä ei kuitenkaan ole määritelty sitä, kuinka esimerkiksi virkavapaus vaikuttaa kyseessä olevan viraston ja työtoveruuden merkityksen arvioimiseen¹³⁰. Jotta työtoveruus voidaan erottaa tavanomaisesta erityisen läheiseksi, tulee tarkastelun kohteeksi tapauskohtaiset seikat, jotka herättävät perustellun epäilyn puolueettomuudesta ulkopuolisen silmin. Jotta suhde voidaan määritellä erityisen läheiseksi, tulee sen olla tuomarille tärkeä ja merkityksellinen¹³¹. KKO: 2015:73 ratkaisun perusteluiden mukaan ajatus tavanomaista työtoveruutta läheisemmän suhteen aiheuttamasta esteellisyydestä perustuu näkemykseen siitä, että tuomarin on mahdollista keskustella asiasta epävirallisesti asianosaisen

¹²⁸ KKO: 2015:73, kohdat 23 & 25.

¹²⁹ HE 78/2000, s. 37.

¹³⁰ KKO: 2015:73.

¹³¹ HE 78/2000, s. 37.

työtoverinsa kanssa. Tällaisen keskustelun johdosta tuomarille on mahdollista muodostua asian ratkaisuun vaikuttava ennakoasenne tai hän saattaa tuntea lojaalisuutta asianosaista työtoveriaan kohtaan.¹³²

Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2015:39 viitataan Ruotsin Korkeimman oikeuden tapaukseen NJA 2014 s. 482, jossa käsiteltiin syyttäjän tehtävästä virkavapaalla olevan hovioikeuden esittelijän esteellisyyttä ylimääräistä muutoksenhakua koskevassa asiassa. Tapauksessa NJA 2014 s. 482 hovioikeuden esittelijä oli toiminut kuusi kuukautta määräaikaisessa virassaan, kunnes palasi takaisin vakituiseen syyttäjänvirkaansa. Tapauksessa katsottiin, että määräaikaisen esittelijän osallistuminen rikosasian käsittelyyn ottaen huomioon hänen taustavirkansa syyttäjänlaitoksessa on omiaan horjuttamaan tuomariin kohdistuvaa luottamusta objektiivisesta näkökulmasta. Tapauksessa perusteltua epäilyä tuomarin puolueettomuudesta perusteltiin sillä, että tuomarin voitiin nähdä ”edustavan vastakkaista viranomaisintressiä”.¹³³ Tämän katsottiin mahdollisesti aiheuttavan lojaalisuutta syyttäjänlaitosta ja syyttäjiä kohtaan, vaikka syytetty ajoi eri syyttäjänvirastosta oleva syyttäjä, kuin missä tuomari A:lla oli taustavirka.¹³⁴ Myös Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisussa 2022:19 punnittiin Korkeimman hallinto-oikeuden määräaikaisen esittelijän lojaalisuutta asiassa toimineeseen asianajotoimistoon, jonka palveluksessa tämä oli ennen määräaikaista virkasuhdettaan.

KHO: 2022:19 koski tapauksessa esittelijänä toimineen määräaikaisen oikeussih-teeri S:n puolueettomuutta, sillä tämä oli toiminut tapaukseen liittyvän asianajotoimisto X:n palveluksessa ennen määräaikaista virkasuhdettaan. Epäily S:n puolueettomuudesta syntyi sillä perusteella, että S:llä saattoi hänen asianajotoimistossa hoitamiensa tehtävien perusteella olla syntynyt ennakkokäsitys asian ratkaisusta. Lisäksi aikaisempi palvelussuhde asianajotoimistoon saattoi synnyttää intressin ratkaista asia asianajotoimiston asiakkaan hyväksi. Arvioitavaksi tuli se, voidaanko S:n ja asianajotoimisto X:n välillä nähdä olevan sellaista taloudellista tai henkilökohtaista riippuvuus- ja lojaalisuhdetta, joka vaarantaisi S:n puolueettomuuden osallistua asian ratkaisemiseen. Tapauksen ratkaisun mukaan, vaikka S:n määräaikainen virkasuhde Korkeimmassa hallinto-oikeudessa oli kestänyt vain vuoden, ei hänellä tuona aikana ollut selvitetty olevan kytköstä

¹³² KKO: 2015:73.

¹³³ NJA 2014, s. 482, kohdat 26 & 13.

¹³⁴ KKO: 2015:73, kohta 9.

asianajotoimistoon tai sen asiakasyrityksiin. Myöskään yksinään sitä seikkaa, että S oli asianajotoimistossa työskennellessään erikoistunut nimenomaan ympäristö-oikeuteen ei voitu katsoa muodostavan puolueettomuutta toimia tässä ympäristölupaa koskevassa asiassa. Asiassa ei objektiivisesti arvioiden ollut löydettävissä sellaista riippuvuus- ja lojaliteettisuhdetta tai muuta olosuhdetta, jonka mukaan S olisi todettava puolueettomaksi asian ratkaisemiseen. Määräaikaisen virkasuhteensa jälkeen S palasi asianajotoimisto X:n palvelukseen.¹³⁵

Aivan kuten taustavirkaan liittyvässä työoveruudessa, myös taloudellisen tai muun henkilökohtaisen riippuvuussuhteen arvioinnissa tulee ottaa huomioon tapauskohtaiset seikat. Kuten tapaukset KKO: 2019:80 ja KHO: 2022:19 osoittavat, tuomaria ei yleisesti ole todettu esteelliseksi asian käsittelyyn vain sillä perusteella, että hänen taustavirkansa olisi käsiteltävänä olevan tapauksen asianosaisessa. Myöskään se seikka, että tuomari palaa taustavirkaansa tuomarina toimimisensa jälkeen ei oikeuskäytäntöä tarkastellessa yksinään näytä antavan perustetta epäillä tuomarin puolueettomuutta esimerkiksi mahdollisesta taloudellisesta siteestä johtuvan lojaalisuuden perusteella. KHO:n tapauksessa 2022:19 määräaikaista oikeussihteeri S:n puolueettomuudesta ei katsottu syntyvän objektiivista epäilyä, sillä näyttöä taustavirkaan liittyvästä kytköksestä tai muusta objektiivisuutta vaarantavasta olosuhteesta ei ollut.

Taustavirasta aiheutuvan esteellisyyden arviointiin voi kuitenkin vaikuttaa se seikka, millaisessa organisatorisessa asemassa tuomari on aiemmassa virassaan toiminut.

EIT:n tapauksessa Piersack v. Belgia (1982) epäilyksen tuomioistuimen puolueettomuudesta synnytti oikeudenkäynnin puheenjohtaja T:n aikaisempi työpaikka. Tapauksessa valamiesoikeuden puheenjohtaja T oli aiemmin työskennellyt syyttäjänvirastossa osastonjohtajana sellaisella osastolla, jonne asiassa syytetyn esitutkinta oli toimitettu. EIT:n ratkaisussa tuomioistuimen puolueettomuuden vaarantumisesta annettiin painoarvoa sille, että T on aiemmin syyttäjänvirassaan saattanut joutua käsittelemään sittemmin tuomarina ratkaisemaansa asiaa, joka on omiaan herättämään epäilyksen tuomioistuimen puolueettomuudesta. Lisäksi painoarvoa annettiin sille, että T on syyttäjänvirastossa toiminut hallinnollisena esimiehenä, jolla on ollut toimivalta tarkastaa ja ohjata syyttäjien työtä, vaikkei T itse olisikaan suoranaisesti ollut syyttäjänvirassaan tekemisissä syytetyn

¹³⁵ KHO: 2022:19.

esitutkinta-aineiston kanssa. Myös tässä tapauksessa punnittavaksi tuli sekä tuomarin subjektiivinen että objektiivinen puolueettomuus. EIT:n ratkaisun mukaan puheenjohtajan subjektiivisesta puolueellisuudesta ei syntynyt epäilyä, mutta objektiivisesta näkökulmasta tämä ei ollut antanut varmuutta puolueettomuutta koskevien väitteiden aiheettomuudesta.¹³⁶

Myöskään tässä EIT:n tapauksessa se seikka, että oikeudenkäynnin puheenjohtaja oli aiemmin työskennellyt syyttäjänvirassa ei yksinään antanut aihetta epäillä hänen puolueettomuuttaan. Kuitenkin se tosiseikka, että T oli syyttäjänvirassaan toiminut sen osaston johtajana, jolle syytetyn esitutkinta-aineisto oli toimitettu, synnytti objektiivisesta näkökulmasta oikeutetun epäilyn tuomarin puolueettomuudesta. Ratkaisussa annettiin painoarvoa sille, että T:n asema syyttäjänviraston osaston johtajana antoi hänelle toimivallan syyttäjien työskentelyn tarkastamiseen ja ohjaamiseen. Näin ollen puolueettomuuden voitiin katsoa vaarantuneen EIS:n 6 artiklaa loukkaavalla tavalla.

Esimiesasema tai muu johtava asema näyttää oikeuskäytännön perusteella olevan sellainen tapauskohtainen merkittävä seikka, joka toistuvasti saattaa antaa perustellun aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta. Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa 2015:39 esteellisyyden muodosti se tosiseikka, että asiassa toimiva syyttäjä oli tuomarin hallinnollinen esimies tuomarin taustavirassa syyttäjänlaitoksessa. Korkeimman oikeuden tapauksessa 2015:73 esimiesaseman merkitystä pohdittiin tilanteessa, jossa syyttäjän valituslupahakemus Korkeimpaan oikeuteen kulki valtakunnansyyttäjän kautta, joka oli tapauksessa tuomarina toimineen oikeussihteerin esihenkilö hänen taustavirassaan syyttäjänlaitoksessa. Tapauksessa esteellisyyttä ei todettu tämän perusteella, sillä valtakunnansyyttäjän rooli asiassa perustui syyttäjänlaitoksesta annetun lain 11 §:ään. Myös Korkeimman oikeuden tapauksessa 2010:78 esteellisyyttä arvioitiin jo lainvoiman saaneessa tuomiossa, sillä jälkepäin selvisi, että ratkaisun muodostamiseen osallistuneella hovioikeudenneuvoksella oli läheinen suhde johtavan kihlakunnansyyttäjän kanssa, joka oli tapauksessa toimineen syyttäjän esimies. EIT:n tapauksessa *Piersack v. Belgia* esimiesaseman merkitystä pohdittiin puolestaan tilanteessa, jossa tuomari itse oli

¹³⁶ EIT tapaus *Piersack v. Belgia* (01.10.1982).

toiminut aikaisemmin esimiesasemassa syyttäjänlaitoksessa. Näiden oikeuskäytännön esimerkkien perusteella voidaan todeta, että tuomarin oma tai tapauksen muun asianosaisen esimiesasema asettaa tuomarin esteellisyyden usein tulkittavaksi.

3.2.1 Pakkokeinot

Osatuomion antaminen tai pakkokeinoista ja turvallisuustoimista päättäminen voi aiheuttaa tuomarin esteellisyyden syyttömysolettaman vaarantumisen näkökulmasta, joka loukkaa EIS:n 6 artiklan vaatimusta oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. Näin on myös muutoksenhakutuomioistuimessa, vaikka tuomari ei olisi osallistunut itse pääasian käsittelyyn.¹³⁷ OK 24 luvun 5 §:n mukaan osatuomiolla tarkoitetaan tuomioistui-
men itsenäisen vaatimuksen ratkaisua riita-asiassa, jossa on esitetty useita vaatimuksia. Välituomion antaminen voidaan rinnastaa pääasian käsittelemiseen, sillä se ratkaisee jonkin oikeudenkäyntiin liittyvän sisäisen kysymyksen ennalta, joka vaikuttaa olennaisesti asian jatkokäsittelyyn¹³⁸.

Pakkokeinoista ja niiden käytöstä säädetään pakkokeinolaissa (806/2011). Niemen (2021) mukaan pakkokeinoilla tarkoitetaan rikosten selvittämisen edellyttämiä toimenpiteitä, joilla puututaan ihmisten vapaus- ja oikeuspiiriin. Mm. matkustuskielto, takavarikko, kotietsintä ja telekuuntelu ovat esimerkkejä pakkokeinoista, jotka kohdistuvat perusoikeuksiin. Vakavimmin perusoikeuksiin puututaan vapautteen kohdistuvilla pakkokeinoilla, joita ovat kiinniotto, nouto, pidättäminen ja vangitseminen.¹³⁹ Turvaamistoimenpiteistä tai pakkokeinoista päättäminen ei suoraan aiheuta OK 13 luvun 7 §:n mukaisen harkinnanvaraisuuden vuoksi esteellisyyttä pääasian käsittelyyn samassa tuomioistuimessa. Erityisesti rikosprosesseissa esteellisyyden arvioinnin tulisi kuitenkin olla kriittistä, ottaen huomioon mahdollisuus syyttömysolettaman vaarantumiseen¹⁴⁰.

¹³⁷ HE 78/2000, s. 41.

¹³⁸ Tapanila, 2007, s. 210.

¹³⁹ Niemi, 2021, Pakkokeinot.

¹⁴⁰ Tapanila, 2007, s. 208.

Tapanilan (2007) mukaan erilliskäsittelyn antaminen esimerkiksi pakkokeinojen käytöstä vaikeuttaa etenkin rikosasioissa oikeusaste- tai ennakkokäsittely-esteellisyyden arvioimista, sillä erilliskäsittelyssä saatetaan joutua ottamaan kantaa syyllisyyskysymykseen. Oikeusaste-esteellisyyden kannalta on merkityksellistä, mikäli muutoksenhakutuomioistuimessa rikosasiaa käsittelevä tuomari tai hänen läheisensä on antanut tällaisen erilliskäsittelyn alemmassa tuomioistuimessa. Erilliskäsittelyn tai osatuomion antaminen voi usein aiheuttaa epäilyksiä esteellisyydestä, sillä ulkopuolelta tarkastellessa on luonnollista ajatella, ettei tuomari välttämättä kykene muuttamaan päätöksensä käsitystään aiemmista arvioinneistaan.¹⁴¹

Niemen (2021) mukaan ilmaukset ”on syytä epäillä” tai ”on syytä olettaa” kuvaavat lievintä todennäköisyysastetta ja antavat perusteen pakkokeinojen käytölle. Tällaisia alimman todennäköisyysasteen pakkokeinoja ovat mm. esitutkinnan aloittaminen, takavarikon tai telepakkokeinojen käyttö. Voimakkaasti vapautta rajoittavat pakkokeinot vaativat ”todennäköisen syyn epäillä” rikoksesta. Esimerkiksi pidättäminen ja vangitseminen ovat sellaisia pakkokeinoja, joiden käyttö vaatii korkeampaa todennäköisyyttä.¹⁴² Tapanilan (2007) mukaan eri asteiset näyttökynnykset merkitsevät sitä, millä laajuudella näyttöä tulee esittää. Lievän todennäköisyysasteen pakkokeinot eivät edellytä samanlaista kannanottoa syyllisyyskysymykseen, kuin esimerkiksi vangitsemispäätöksessä. Näin ollen lievemmistä pakkokeinoista päättäminen ei yleensä johda tuomarin esteellisyyteen asian myöhemmässä käsittelyssä, ellei pakkokeinoasian käsittelyssä ole muodostunut ennakkokäsitystä syyllisyyskysymyksestä. Ilmaisuu ”todennäköisin syin” puolestaan antaa ymmärtää syyllisyyden olevan esitetyn näytön mukaan syyttömyyttä todennäköisempää. Vangitsemispäätöksen tekeminen voi myöhemmässä asian käsittelyn vaiheessa luoda sellaisen vastakkainasettelun tuomioistuimen ja syytetyn välille, joka saattaa johtaa tuomarin esteellisyyden arviointiin.¹⁴³

¹⁴¹ Tapanila, 2007, s. 215, 258.

¹⁴² Niemi, 2021, Näyttökynnys, syytä epäillä, todennäköistä syytä epäillä.

¹⁴³ Tapanila, 2007, s. 264–267.

Esimerkiksi EIT:n tapauksessa Cardona Serrat v. Espanja (2010) EIS:n 6 artiklan mukaisen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksen katsottiin vaarantuneen, kun alioikeuden kolmen tuomarin kokoonpanosta kaksi tuomaria oli aiemmin osallistunut vangitsemispäätöksen tekemiseen tutkinnan alkuvaiheessa. Tapauksessa syytetty tuomittiin rikoksenuusijana seksuaalisesta hyväksikäytöstä, sillä tämä oli jo ollut suorittamassa vankeusrangaistusta vastaavista rikoksista. EIT:n arvioinnin mukaan tuomareiden subjektiivista puolueettomuutta ei ollut syytä epäillä, mutta objektiivisen puolueettomuuden kyseenalaistamista pidettiin perusteltuna, sillä kyseessä ei ollut vain yhden jäsenen kyseenalainen puolueettomuus. Lisäksi tapauksessa painoarvoa annettiin alioikeuden antamiin vangitsemisen perusteluihin, jotka erosivat syyttäjän perusteluista. Alioikeuden vangitsemispäätöksen perusteluissa mainittiin mm. syytetyn mahdollisesti pelottelevan todistajia, jollaisesta ei ollut mainintaa syyttäjän perusteluissa. Ratkaisussaan EIT totesi, että syytetyn tuominneiden oikeuden jäsenten osallistuminen vangitsemispäätöksen tekemiseen saattoi herättää epäilyksen tuomioistuimen puolueettomuudesta. Kuitenkaan pelkkä vangitsemispäätökseen osallistuminen ennen jutun käsittelyä ei itsessään voinut aiheuttaa epäilyjä puolueettomuudesta, sillä tutkintavankeudesta päätettäessä ei päätetty syytetyn syyllisyydestä rikokseen. Ratkaisun mukaan syyllisyyttä koskevien epäilyjen ilmaisemista ei voida rinnastaa syyllisyydestä tehtyyn toteamukseen. Näin ollen ratkaisussa painoarvoa annettiin tapauskohteisille yksityiskohdille.¹⁴⁴

EIT:n tapauksessa Hauschild v. Tanska (1989) kyseeseen tuli oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen arviointi tilanteessa, jossa pääasian ratkaisseet tuomarit olivat osallistuneet syytetyn tutkintavankeuteen liittyvien päätösten tekemiseen. Tapauksessa tutkintavankeuden jatkamista koskevia päätöksiä tehtiin useita saman alioikeustuomarin toimesta, joka myöhemmin osallistui asian ratkaisemiseen. EIT:n ratkaisun mukaan tuomarin osallistuminen esitutkintavaiheen pakkokeinopäätöksen tekemiseen ei vielä yksinään oikeuttanut epäilemään tuomareiden puolueettomuutta. Tapauksessa painoarvoa annettiin asian erityisille olosuhteille, eli Tanskan kansallisen prosessilain kohtaan, jonka mukaan tutkintavankeuden jatkamispäätöksessä syytetyn syyllisyydestä tulee olla ”erityisen vahva epäily”. Näin ollen EIT totesi syytetyn epäilyt tuomioistuimen puolueettomuudesta oikeutetuiksi objektiivisesta näkökulmasta.¹⁴⁵

Sekä tapaus Cardona Serrat v. Espanja (2010) että Hauschild v. Tanska (1989) osoittavat sen, että sekä tutkintavankeuteen liittyvän päätöksen tekeminen ja asian ratkaiseminen myöhemmin saman tuomarin toimesta ei sinällään yksinään oikeuta epäilemään tuomarin puolueellisuutta ja esteellisyyttä, vaan tapauksissa on otettu huomioon

¹⁴⁴ EIT tapaus Cardona Serrat v. Espanja (26.10.2010).

¹⁴⁵ EIT tapaus Hauschild v. Tanska (24.5.1989).

tapauskohtaisia seikkoja. Tapanilan (2007) mukaan EIT:n ratkaisuisissa on nähtävissä epä-johdonmukaisuutta koskien arviointia vangitsemispäätöksen tekemisen aiheutuvasta puolueettomuuden vaarantumisesta. Esimerkiksi arvioinneissa esitutkinnaissa suoritetun kuulustelun yhteydestä syyllisyydestä muodostuvaan ennakkokäsitykseen asian pääkäsittelyssä on nähtävissä ristiriitaisuutta ratkaisutoiminnassa.¹⁴⁶

Tapauksessa Fey v. Itävalta (1993) EIT katsoi, ettei EIS:n 6 artiklan mukaista oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusta ollut rikottu, sillä esitutkinnaissa kuulusteluun osallistuneella ja myöhemmin asian ratkaisseella tuomarilla ei katsottu olleen syyllisyydestä muodostunutta ennakkokäsitystä.¹⁴⁷

Tapauksessa De Clubber v. Belgia (1984) EIT kuitenkin katsoi, että asian tuomioistuimessa ratkaiseen tuomarin osallistuminen aiemmassa vaiheessa epäilyn kuulustelemiseen ja tämän pohjalta tehtyyn vangitsemispäätökseen loukkasi puolueettomuuden vaatimusta.¹⁴⁸

EIS:n 6 artiklan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tärkeimmät periaatteet, puolueettomuuden ja syyttömyysolettaman vaatimukset ovat niin tiiviisti yhteydessä, että useimmiten toisen vaatimuksen loukkaus loukkaa automaattisesti myös toista. Tapanilan (2007) mukaan tapauksissa, joissa väitetään EIS 6 artiklan rikotun, keskittyy EIT lähinnä tuomarin puolueettomuuden tutkintaan ja arviointiin syyttömyysolettaman sijaan. Tuomarin puolueettomuuden loukkauksen nähdään olevan niin vakava puute oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisessa, ettei esimerkiksi syyttömyysolettamaa tai menettelyllisiä virheitä ole usein tarkoituksenmukaista tutkia. Puolueettomuuden nähdään lähes automaattisesti loukkaavan syyttömyysolettamaa, sillä molemmissa ennakkosäsenne on syntynyt syyllisyyskysymyksen arvioinnista.¹⁴⁹ Puolueettomuuden tarkastelussa painoarvoa annetaan ennen kaikkea objektiiviselle näkökulmalle, eli sille, ovatko asianosaisen epäilyt esteellisyydestä ns. yleisesti perusteltuja. Objektiivisen testin kautta arvioitu puolueettomuus ylläpitää yleisön luottamusta tuomioistuinten toimintaan oikeusvaltion tavoin.

¹⁴⁶ Tapanila, 2007, s. 258–259.

¹⁴⁷ EIT tapaus Fey v. Itävalta (24.2.1993).

¹⁴⁸ EIT tapaus De Clubber v. Belgia (14.9.1987).

¹⁴⁹ Tapanila, 2007, s. 85.

Tuomioistuinratkaisuiden johdonmukaisuudella ja ristiriidattomuudella on kriittinen tehtävä tuomioistuimiin kohdistuvan luottamuksen ylläpitämisessä. Nämä vaateet voivat olla haastettuina tapauksissa, joiden ratkaisut muuttuvat merkittävästi tapauksia käsitellessä useamman kerran eri oikeusasteissa. Ratkaisuiden muuttuminen eri oikeusasteissa saattaa näyttäytyä kansalaiselle laintulkinnan epäjohdonmukaisuutena, vaikka myös muutoksenhakuoikeus on keskeinen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseksi. Niemi (2009) tuo esille hovioikeusmenettelyn uudistusta vuonna 1998, jonka mukaan hovioikeudessa otettiin käyttöön suullinen pääkäsittely kirjallisen menettelyn lisäksi. Hovioikeuden menettelytavoista kirjallinen menettely on yleisempi, kun taas suullinen käsittely (pääkäsittely) on harvinaisempi. Pääkäsittely voidaan pitää jommankumman osapuolen sitä vaatiessa tai jotta suullista todistelua voidaan arvioida uudelleen. Tuomion perustana voidaan käyttää vain niitä lausumia ja todisteita, jotka esitetään pääkäsittelyssä. Pääkäsittelyn pitämistä suullisen todistelun uudelleen arvioimiseksi on kuitenkin pidetty ongelmallisena, sillä tuomioistuin ei saa muuttaa tuomiota suullisen todistelun uudelleen arvioinnin perusteella kuulematta itse todistelua. Tämä oikeudenkäyntiperiaatteen on nähty vahvistuneen EIT:n ratkaisukäytännön perusteella.¹⁵⁰ Jotta EIS:n 6 artiklan mukainen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus toteutuu, tulisi tuomioistuinten menettelyn ja ratkaisutoiminnan olla laintulkinnan kannalta vakiintunutta, sekä ratkaisujen asianmukaisesti perusteltuja. Näin myös luottamus tuomioistuintoimintaan ja ratkaisuiden pysyvyyteen säilyy.

¹⁵⁰ Niemi, 2009, s. 78–79.

4 Johtopäätökset

Tämä pro gradu -tutkielmani käsitteli Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan mukaista oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista erityisesti tuomarin puolueettomuuden ja syyttömyysolettaman toteutumisen näkökulmasta. Tutkimuksessani pyrin vastaamaan kolmeen tutkimuskysymykseen, joita ovat 1) *Mitä syyttömyysolettamalla tarkoitetaan* 2) *Millaisissa tilanteissa syyttömyysolettaman voidaan perustellusti epäillä vaarantuneen* 3) *Milloin syyttömyysolettaman toteutumisen voidaan arvioida vaarantuneen niin, että se voisi johtaa tuomarin esteellisyyteen*. Tavoitteeni oli määrittellä syyttömyysolettaman periaate ja tuoda esiin sen merkitystä ja erityispiirteitä eri riita- ja rikosprosessin vaiheissa. Lisäksi pyrin tarkastelemaan, millaisissa tilanteissa syyttömyysolettaman voidaan perustellusti epäillä vaarantuneen, sekä mitkä seikat vaikuttavat siihen, että tuomari todetaan esteelliseksi syyttömyysolettaman vaarantumisen perusteella.

Tutkimusaineistona tässä pro gradu -tutkielmassa hyödynsin ensisijaisesti kansallista lainsäädäntöä, joka pohjautuu kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Tämän lisäksi hyödynsin tutkielmassani lainvalmisteluaineistoa, oikeuskirjallisuutta, sekä eri oikeusasteiden ratkaisukäytäntöä niin kansalliselta kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja EU-tuomioistuimen tasolta. Tämä oli tutkielmani kannalta perusteltua, sillä kansallinen lainsäädäntömme perustuu EU-tasoiseen lainsäädäntöön Euroopan unionista tehdyn sopimuksen mukaisesti. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut ovat velvoittavia Suomen kannalta, sillä ollessamme osa EU:ta olemme hyväksyneet mm. Euroopan ihmisoikeussopimuksen. EU-tasoinen lainsäädäntö perustuu puolestaan YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen, mutta YK:lla ei ole Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen kaltaista elintä, jonka ratkaisuilla olisi samanlainen velvoittavuus valtioita kohtaan.

Ensimmäisessä pääluvussa käsittelemme oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusta eurooppaoikeuteen pohjautuen, erityisesti tuomioistuimen riippumattomuuden ja puolueettomuuden, sekä tuomarin esteellisyyden näkökulmasta. Lisäksi pyrin tuomaan esille syyttömyysolettaman vaatimuksen toteutumista eri riita- ja rikosprosessien vaiheissa.

Syyttömyysolettamalla tarkoitetaan sitä, että jokaista on pidettävä syyttömänä siihen saakka, kunnes laillisesti perustettu, pysyvä ja puolueeton tuomioistuin on ratkaisullaan todennut syyllisyyden. Syyttömyysolettaman periaatetta on kunnioitettava ja toteutettava kaikissa riita- ja rikosprosessin vaiheissa, aina esitutkinnasta tuomioistuinkäsittelyyn saakka. Esimerkiksi esitutkinnan yhteydessä pakkokeinoista päätettäessä voidaan joutua ottamaan kantaa syyllisyyskysymykseen, joka saattaa muodostaa esteellisyden asian käsittelyyn myöhemmässä vaiheessa. Ilmaistua epäilystä syyllisyydestä ei kuitenkaan suoraan rinnasteta toteamukseen syyllisyydestä, mikä aiheuttaa tulkinnanvaraisuutta mahdollisen ennakoasenteen syntymisessä ja siitä aiheutuvan esteellisyden arvioinnissa. Tämän vuoksi ei voida todeta, että esimerkiksi pakkokeinoista päättäminen tai esitutkinnassa kuulusteluun osallistuminen johtaisi automaattisesti tuomarin esteellisyyteen ennakoasenteen syntymisen perusteella.

Esteellisyden syntyminen syyllisyyskysymykseen perusteella tarkoittaa sitä, että syyllisyyteen on jouduttu ottamaan kantaa tavalla, joka on omiaan muodostamaan syytetyn kannalta epäedullisen ennakoasenteen. Kannanotto syyllisyyskysymykseen on tulkinnanvarainen ja voi olla esteellisyden arvioinnin kannalta haastava, sillä epäily syyllisyydestä ei rinnasteta toteamukseen syyllisyydestä. Syyllisysepäily vaaditaan heikoimpien pakkokeinojen käyttöön otossa, esimerkiksi päätettäessä esitutkinnan aloittamisesta. Esitutkintaa ei saa aloittaa, mikäli minkäänlaista epäilyä ei ole. Syyllisysepäilyssä syyllisyyteen ei ole otettu vielä kantaa, vaan epäily antaa mahdollisuuden syyttömyyden tai syyllisyyden selvittämiseksi.

Toteamus syyllisyydestä osoittaa puolestaan sen, että syyllisyyteen on otettu kantaa ennen tuomioistuimen antamaa lainvoimaista ratkaisua. Vaikka toteamus syyllisyydestä osoitettaisiin oikeudenkäynnissä vääräksi, eivät oikeudenkäynnin lähtökohdat ole syytetyn kannalta olleet EIS:n 6 artiklan mukaiset, sillä syyttömyysolettaman periaate ja syytetyn vähimmäisoikeudet ovat jääneet toteutumatta. Syyllisyyden toteaminen oikeudenmukaisen ja puolueettoman ratkaisun syntymisen kannalta ongelmallista, sillä tuomarin voi luonnollisesti olla vaikea muuttaa omaksumaansa näkökantaa ennakoasenteen

synnyttyä. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseksi tuomarin on ryhdyttävä ratkaisutyöhönsä kaikista ulkopuolisista vaikuttimista, sekä omista ja yhteiskunnan yleisistä ennakkoasenteista vapaana. Tämän tiivistää lause, jonka mukaan tuomarin toimintaa ohjaa vain voimassa oleva oikeus.

Toisessa pääluvussa puolestaan käsiteltiin tuomarin asemaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteuttajana ja turvaajana, keskittyen erityisesti tuomarille muodostuvaan ennakkoasenteeseen, joka syyttömyysolettaman vaarantuessa johtaa tuomarin esteellisyyteen. Lisäksi käsiteltiin luvussa puolueettomuuden subjektiivista ja objektiivista testiä, jotka ovat aktiivisesti käytettyjä keinoja arvioida tuomarin puolueettomuuden vaarantumista. Subjektiivinen testi mittaa tuomarin henkilökohtaista vilpittömyyttä ratkaisua muodostettaessa. Subjektiivinen testi mittaa subjektiivista puolueettomuutta, eli sitä, toimiiko tuomari ilman henkilökohtaista asennoitumista tai omia tavoitteitaan. EIT:n ratkaisukäytäntöä tulkittaessa voi todeta, että harvassa tapauksessa tuomarin esteellisyys perustuu subjektiiviseen puolueettomuuteen. Suurimpia tätä selittäviä seikkoja voivat olla tuomarin nimittämisperusteissakin mainittu vaatimus oikeamielisyydestä, sekä tuomarin velvollisuus astua oma-aloitteisesti syrjään sellaisen asian käsittelystä, jossa tämä uskoo esteellisyyisperusteiden täyttyvän.

Objektiivisen testi arvioi objektiivista puolueettomuutta ja sen mukaan oikeusvarmuuden toteutumisen on oltava nähtävissä myös asian ulkopuolisen silmin. Näin ollen pienimmätkin oikeudetut epäilykset tuomarin ja tuomioistuimen puolueettomuudesta on poistettava. Tavoiteltavaa on, ettei tällaisia epäilyksiä pääsisi lainkaan syntymään. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntöä tulkittaessa voidaan todeta, että ratkaisujen perusteluissa painoarvoa on annettu nimenomaan objektiiviselle puolueettomuudelle, eli luottamukselle, jonka tulee herätä yleisössä. EIT:n ratkaisukäytännössä asianosaisen omaa käsitystä puolueettomuudesta on toistuvasti pidetty tärkeänä, muttei ratkaisun kannalta merkittävänä.

Objektiivisen testin kannalta merkityksellistä näyttää olevan oikeudenkäyntimenettely, erityisesti esteellisyyden esiintuominen ja asianosaiselle varattu mahdollisuus esittää mielipiteensä asiasta. Tämä seikka tulee esille aiemmin esitellyssä EIT:n tapauksessa Farhi v. Ranska, jossa tuomioistuimen puheenjohtaja todettiin esteelliseksi, sillä tämä ei ollut tarvittavalla laajuudella selvittänyt väitteen paikkansapitävyyttä, jonka mukaan osa tuomioistuimen juryn jäsenistä olisi käynyt keskustelua tapauksen syyttäjän kanssa. Korkeimman oikeuden ratkaisussa 2017:70 tuomarin esteellisyysväite puolestaan kumottiin, sillä hän oli itse tuonut asian esille ja oikeudenkäynnin puheenjohtaja oli varannut asianosaisille mahdollisuuden esittää lausuma lautamiehen taustan merkityksestä asian ratkaisuun. Esteellisyyden esiintuominen ja asianosaiselle varattu mahdollisuus näkemyksensä esittämiseen voidaan nähdä ylläpitävän tuomioistuinmenettelyn avoimuutta, joka näyttäisi poistavan esteellisyysepäilyn objektiivisesta näkökulmasta.

Lisäksi KKO: 2017:70 ratkaisussa annettiin painoarvoa sille, että tuomarin kokemus uhrin asemasta vastaavanlaisesta rikoksesta, josta nyt ratkaisua muodostettaessa oli kyse, oli kulunut jo pitkä aika. ”Tarpeeksi pitkän ajan” käsite on hyvin monitulkintainen ja riippuu aina myös rikoksesta, jonka uhriksi tuomari itse on joutunut. Tapauksessa tuomari ei ollut koskaan kertonut omasta kokemuksestaan seksuaalirikoksen uhrina kenellekään, jolloin tapahtuneen vaikutuksien arvioinnissa voitiin luottaa vain tuomarin omaan näkemykseen asiasta. Tulkittaisiinko asiaa samalla tavalla, mikäli saatavilla olisi ollut esimerkiksi lääkärin tai psykiatrin vuosia vanha lausunto tapahtuneen vaikutuksesta tapauksessa toimineeseen tuomariin? Voitaisiinko tällaisia salassa pidettäviä terveystietoja edes ottaa mukaan arviointiin ennakoasenteen syntymisestä ja esteellisyyden muodostumisesta?

Kuluneen ajan lisäksi muita seikkoja, jotka aiheuttavat tulkinnanvaraisuutta tuomarin ennakoasenteesta aiheutuvan puolueettomuuden arvioimiseen on mm. läheisen määritelmä. Esimerkiksi aiemmin esitellyssä korkeimman oikeuden tapauksessa 2004:36 eri oikeusasteet ovat tulkinneet eri tavalla sitä, voidaanko kummi sen kristillisessä merkityksessään rinnastaa ”erityisen läheiseen” -henkilöön, joka muodostaisi esteellisyyden

asian ratkaisemiseen. Voidaanko erityisen läheisten henkilöiden listaa pitää ehdottomana, mikäli tuomari ei olisi ollut henkilön kanssa tekemisissä tulkinnanvaraiseen ”pitkään aikaan”, esimerkiksi vuosikymmeniin? KKO: 2004:36 tapauksessa kummiutta pidettiin harkinnanvaraisena esteellisyysperusteena, eikä kristillisessä merkityksessä kummiutta ole mainittu OK 13 luvun 3 §:n listassa läheisistä henkilöistä. Näin ollen kummius aiheuttaa esteellisyyden harkinnanvaraisesti, tapauskohtaiset seikat huomioon ottaen ja voi perustua vain OK 13 luvun 3 §:n ”muuhun erityisen läheiseen henkilöön”. OK 13 luvun 3 §:n lista läheisistä on tarkkaan määritelty ja ehdoton, eikä siitä näin ollen poiketa tapauskohtaisestikaan.

Miksei sitten esimerkiksi kristillinen kummius, asian käsittelyyn osallistuminen aiemmassa vaiheessa tai taustaviran paljastuminen esimerkiksi syyttäjälaitoksessa voisi automaattisesti muodostaa tuomarille esteellisyyttä, jotta tulkinnanvaraisuudelta säästyttäisiin? Tämän voisi näennäisesti ajatella ylläpitävän paremmin tuomioistuimiin kohdistuvaa yleistä luottamusta. Tämä ei kuitenkaan ole tarpeen tai edes mahdollista. Oikeudenkäynnissä yksilön oikeuksista tai niiden rajoittamisesta päätettäessä tulkinnalta tai tulkinnanvaraisuudelta ei voida välttyä. OK 13 luvussa määritellyt tuomarin erityiset esteellisyysperusteet ovat niin kattavat ja ehdottomat, ettei niistä poiketa tapauskohtaisestikaan. Hallituksen esityksessä 78/2000 argumentoidaan, että harkinnanvarainen yleinen esteellisyysperuste on ollut välttämätöntä ottaa erityisten esteellisyysperusteiden rinnalle niitä tapauksia varten, joissa erityiset esteellisyysperusteet eivät täyty, mutta esteellisyydestä jää silti varteenotettava epäily.

Juuri tämän harkinnanvarainen yleinen esteellisyysperuste voidaan nähdä luovan tulkinnanvaraisuutta. Lakiuudistus, jossa harkinnanvarainen yleinen esteellisyysperuste lisättiin osaksi tuomarin esteellisyysperusteita oli välttämätön, sillä pelkät erityiset esteellisyysperusteet eivät riittäneet kattamaan kaikkia olosuhteita. Todellisuudessa lainsäädännön uudistamiseen vaikutti vanhentuneiden säännösten tulkinnan välttämättömyys, jolloin uudistuksen mukaisen harkinnanvaraisen yleisen esteellisyysperusteen

lisääminen lainsäädäntöön itseasiassa tukee oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista EIS:n 6 artiklan tarkoittamalla tavalla.

Lisäksi tulkinnanvaraisuuden absoluuttinen välttäminen ei siinäkään mielessä ole mahdollista, että näin meneteltäessä se voisi rapauttaa koko tuomioistuinlaitoksen toimivuuden. Mikäli esteellisyytä väitetäisiin kaikista tuomareista ennakoasenteen perusteella, ei riita- tai rikosasiaa saataisi koskaan käsiteltyä. Tämän vuoksi tuomari saa itsekin osallistua oman esteellisyyksensä ratkaisemiseen, mikäli väite on selvästi perätön. Tuomarin esteellisyyttä arvioitaessa painoarvoa ei anneta ns. näennäisille seikoille, vaan tapauskohtaisesti objektiivisesta näkökulmasta oikeutetuille epäilyksille. Näiden oikeutettujen epäilyksien johdonmukaisuus oikeuskäytännössä, samoin kuin vakiintuneet tuomioistuinmenettelyt ovat keskeisimmässä asemassa sen luottamuksen ylläpitämisessä, joka tuomioistuimille oikeusvaltioissa kuuluu.

Eurooppaoikeuden velvoittavuus jäsenmaita kohtaan on riidatonta, mutta EIT:n ratkaisutoiminnassa tulee ottaa huomioon jäsenmaiden kansallisen lainsäädännön eroavaisuudet. Esimerkiksi EIT:n tapauksen Hauschild v. Tanska ratkaisun perusteluissa huomiointiin erityisesti Tanskan kansallisen prosessilain kohta, jonka mukaan tutkintavankeuden jatkamispäätöstä tehtäessä syytetyn syyllisyydestä tulee olla erityisen vahva epäily. Tällaista pykälää ei muiden EU-jäsenmaiden lainsäädännössä välttämättä yleisesti ole. Vaikka esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimus on kaikkia jäsenmaitaan velvoittava, voidaan tosiseikoille antaa erilaista painoarvoa lakia tulkittaessa. Jäsenmaiden lainsäädännöt voivat erota toisistaan, kunhan ne eivät ole ristiriidassa EU:n lainsäädännön kanssa.

Kuten korkeimman oikeuden ratkaisun 2015:73 perusteluissa todetaan, Ruotsissa Korkein oikeus on tapauksessaan NJA 2014 s. 482 (25.6.2014) antanut painoarvoa asianosaisen näkemykselle tuomarin puolueettomuudesta, sillä tällä oli taustavirka syyttäjänvirastossa, joka edusti vastakkaista viranomaisintressiä. Tämän katsottiin mahdollisesti aiheuttavan lojaalisuutta syyttäjänlaitosta kohtaan, vaikkei jutussa toimineet syyttäjät

työskennelleet samassa syyttäjänvirastossa, jossa tuomarin oma taustavirka oli. Myös korkeimman hallinto-oikeuden tapauksessa 2022:19 käsiteltiin vastaavanlaista tilannetta. Tässä tutkielmassa esiin tuoduissa oikeustapauksissa etenkin tuomarin taustaviran merkityksestä esteellisyyden aiheuttajana toistui useasti sama seikka; tuomarin taustavirka syyttäjälaitoksessa. Vaikka syyttäjä ja tuomari ovat molemmat riippumattomia ratkaisua tehdessään, kuinka on asia, mikäli tuomari itse on toiminut taustavirassaan syyttäjänä? Tuomioistuinlaitos ja syyttäjälaitos ovat toisistaan erillisiä, vaikka ne molemmat ovat keskeisimmässä osassa rikosprosessia. Siinä missä syyttäjän tehtävä syyttäjälaitoksesta annetun lain (2019/32) 9 §:n mukaan on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta, jää tuomioistuimen tehtäväksi lopullisen, lainvoiman saavan ratkaisun antaminen.

Yleisesti syyttäjälaitoksen ja tuomioistuinlaitoksen erillisyyden voidaan nähdä korostetun tärkeänä, sillä niiden voidaan ajatella edustavan vastakkaisia intressejä. Tätä puoltaa vaatimus tuomioistuimen riippumattomuudesta sekä syyttömyysolettaman toteutumisesta, kun taas syyttäjän tehtävä on osoittaa syyllisyys toteen. Syyttäjän ainoa tehtävä ei kuitenkaan ole syyllisyyden toteen näyttäminen ja syytetylle rangaistuksen saaminen, vaan myös syyttäjän työtä ohjaavat syyttömyysolettaman periaatteet. Nämä periaatteet ilmentyvät syyttäjän työssä mm. vaihtoehtoisten tapahtumainkulkujen pohtimisena, jolloin syyttäjä ei saa ainoastaan tukeutua poliisin käsitykseen tapahtumista. Vaihtoehtoisten tapahtumainkulkujen pohtiminen ylläpitää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusta, sillä tuolloin syyllisyyden toteamisen jälkeen syyllisyydestä ei jää enää varteenotettavaa epäilyä. Asianosaisten kannalta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin voidaan katsoa toteutuneen, kun ratkaisua antaessa kaikki asianhaarat tarkastettua syyllisyydestä ei jää minkäänlaista epäilyä.

Molemmissa tapauksissa NJA 2014 s. 482 (25.6.2014) ja KHO: 2022:19 tuomarit palasivat taustavirkoihinsa määräaikaisuuden jälkeen. Voitaisiinko pelkälle pitkäaikaiselle viralle vastakkaisessa viranomaisintressissä antaa painoarvoa esteellisyyden muodostajana? Jos kyllä, millä tavoin kulunutta aikaa arvioitaisiin tällaisessa tilanteessa? Entä voiko

taustavirkaan palaamista määräaikaisuuden jälkeen pitää sellaisena merkinä lojaalisuudesta, joka vaarantaa asian puolueettoman ratkaisemisen?

Pelkän taustaviran vastakkaisessa viranomaisintressissä (useimmiten syyttäjänlaitoksessa) tai siihen palaamisen tuomioistuinviran määräaikaisuuden päätyttyä ei yksinään olla Suomessa tulkittu muodostavan esteellisyyttä. Toisin voi kuitenkin olla tapauksissa, joissa:

- 1) Tuomari on aiemmassa virassaan toiminut johtavassa asemassa. Esimerkiksi EIT:n tapauksen Piersack v. Belgia ratkaisun perusteluissa painoarvoa oli annettu sille, että oikeudenkäynnin puheenjohtajan taustavirka oli nimenomaan hallinnollisen esimiehen tasoinen.
- 2) Tuomarin johtamassa käsittelyssä syyttäjänä toimii hänen taustavirkaansa nähden johtavassa asemassa oleva henkilö. Esimerkiksi KKO: 2015:39 ratkaisussa korkeimman oikeuden esittelijä todettiin esteelliseksi osallistumaan asian ratkaisemiseen, sillä tapauksessa toimiva kihlakunnansyyttäjä oli toiminut esittelijän hallinnollisena esimiehenä taustavirassa.
- 3) Tuomarilla on läheinen suhde asiassa toimivaan syyttäjään tai tämän esimieheen. Esimerkiksi KKO: 2010:78 ratkaisussa tuomarin läheiselle suhteelle johtavaan kihlakunnansyyttäjään annettiin ratkaisevaa painoarvoa sellaisessa tilanteessa, jossa tällä ei kuitenkaan ollut suoraa käskyvaltaa asiassa toimineeseen syyttäjään. KKO: 2015:73 ratkaisun perusteluissa painoarvoa puolestaan annettiin myös asiassa toimineen tuomarin ja syyttäjän tavanomaiselle työtoveruudelle taustavirassa, sillä sen arvioitiin lähetettyjen sähköpostiviestien perusteella olevan erityisen läheinen.

Edellä mainituissa tilanteissa esteellisyys perustuu lojaalisuuteen, joka näyttäisi puolestaan useimmiten muodostuvan joko läheisyydestä tai esimiesasemasta. Lojaaliuden

muodostuminen läheisyyden perusteella on ymmärrettävää, sillä tuomarin voi olla vaikea tulkita läheisenä pitämänsä henkilön toimien oikeellisuutta puolueettomasti. Hierarkiaan perustuvan esimiesaseman voi puolestaan nähdä olevan ongelmallinen erityisesti siksi, että esimiesasemassa työskentelevällä on valtaa vaikuttaa alaistensa työsuhteisiin ja esimerkiksi nimityksiin. Siinä missä tuomarilla on erityinen virassapysymisoikeus, sekä riippumattomuus suhteessa muihin viranomaisiin, ei syyttäjällä vastaavanlaista ole. Vaikka syyttäjän toimintaa ohjaavat samat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet, ei niiden kuitenkaan voida nähdä olevan niin korostuneessa asemassa, kuin asiassa tuomiovaltaa käyttävän tuomarin.

Tapauksissa annettu painoarvo hierarkiasuhteelle on merkittävä ennen kaikkea kyseessä olevassa yksittäistapauksessa, mutta sillä on yhteys myös systemaattisuuteen. Tuomioistuinlaitoksen erillisyyden erityisesti syyttäjänlaitokseen on paitsi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kulmakivi, myös vaatimus sille, että yleinen luottamus oikeusjärjestykseen ja tuomioistuimen toimintaan säilyy. Systemaattisten oikeudenloukkausten nähdään romuttavan sitä yleistä luottamusta, johon koko tuomioistuinlaitoksen toiminta perustuu. Lisäksi systemaattisuus ilmentää korruptiota, eli vallan väärinkäyttöä, jonka ytimessä on lainvastainen toiminta. Oikeusvaltion määrittäviä tekijöitä ovat nimenomaan julkisen vallan toiminta lainsäädännön rajoissa, demokratian sekä perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, sekä riippumattomien tuomioistuinten valvonnan alaisena oleminen.

Mikäli tuomioistuinlaitoksen nauttima yleinen luottamus murenee, rapautuu koko oikeusvaltioperiaate. Oikeusvaltioperiaatteen murentuessa tilaa saavat mielivaltainen hallinto, autoritäärinen johtaminen, epätasa-arvo, epävarmuus ja sisäinen turvattomuus. Oikeusvaltioperiaatetta on haastettu Euroopassa eniten Puolan ja Unkarin taholta, joka ilmenee tuomioistuinten riippumattomuuden ja puolueettomuuden loukkauksina. Käytännössä tämä on ilmennyt siten, että viranomais- ja nimityspäätöksissä painoarvoa on annettu systemaattisesti poliittisille tavoitteille. Puolan ja Unkarin tapaukset ovat vain yksittäisiä esimerkkejä lähellä tapahtuvasta negatiivisesta oikeusvaltiokehityksestä, jossa näennäisesti toimivissa oikeusvaltioissa rapautetaan systemaattisesti

oikeusvaltioperiaatetta. Kuten mainittua, länsimainen oikeusvaltioajattelu ei ole maailmanlaajuisesti tunnustettu ja Eurooppaa voidaan tietyllä tapaa pitää oikeusvaltioajattelun suunnannäyttäjänä EU:n jäsenmaita velvoittavan Euroopan ihmisoikeussopimuksen ansiosta.

Suomessa tällaisesta oikeusvaltion systemaattisesta heikentämisestä ei toistaiseksi ole nähtävissä viitteitä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö oikeusvaltiokehityksen suunta voisi Puolan ja Unkarin tapaan kääntyä laskusuuntaan. Puolan ja Unkarin tapauksissa tuomioistuimen riippumattomuuden loukkaukset ovat syntyneet lainsäätäjän toimesta. Kielteisen oikeusvaltiokehityksen alkaminen ei tarvitse taakseen välttämättä enempää, kuin yksittäisen lainsäädäntömuutoksen. Suomessa oikeusvaltioperiaatteesta säädetään perustuslain 1 luvun 2 §:ssä, tuomioistuimen riippumattomuudesta PL 1 luvun 3 §:ssä ja satunnaisten tuomioistuinten asettamisen kiellosta 9 luvun 98 §:ssä. Lisäksi tuomioistuimen tehtävistä ja kokoonpanosta, sekä tuomareiden nimittämisestä ja virasapysymisoikeudesta säädetään perustuslain 9 luvun 98–103 §:ssä. Perustuslain tasoinen säädös luo pohjan kaikelle julkisen vallan käytölle ja lainsäädännölle, eikä mikään laki saa olla perustuslain kanssa ristiriidassa. Myös tuomioistuinten puolueettomuuden ja syyttömyysolettaman vaatimuksen lisääminen perustuslain tasoiseksi säännökseksi tuomioistuimen riippumattomuuden rinnalle voisi olla perusteltua positiivisen oikeusvaltiokehityksen näkökulmasta.

Lähteet

- Aarnio, A. (2006). *Tulkinnan taito: ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta*. Talentum.
- Ervo, L. (2008). *Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuusvaatimus – käsikirja lainkäyttäjälle*. WSOY pro.
- EU-oikeuden ja kansallisen oikeuden välinen suhde*. Lainkirjoittajan opas. Finlex. Noudettu 17-10-2023 osoitteesta <http://lainkirjoittaja.finlex.fi/6-euroopan-unionin-oikeus-osana-suomen-oikeusjarjestysta/6-1/>
- EUR-Lex. *Unionin tuomioistuimen tuomio (suuri jaosto)*. Asiakirja 62018CJ0619. (24.6.2019). Noudettu 22-11-2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A62018CJ0619&qid=1700674669382>
- European Court of Human Rights. *Euroopan ihmisoikeustuomioistuin – kysymyksiä ja vastauksia*. Noudettu 4-12-2023 osoitteesta https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Questions_Answers_FIN
- Fredman, M. (2021). *Puolan oikeusministerillä oleva mahdollisuus nimittää ja erottaa tuomareita on EU-oikeuden vastaista*. Oikeusuutiset. Suomen asianajajaliitto. Noudettu 16-10-2023 osoitteesta <https://asianajajaliitto.fi/2021/11/puolan-oikeusministerilla-oleva-mahdollisuus-nimittaa-ja-erottaa-tuomareita-on-eu-oikeuden-vastaista/>
- Hallberg, P., Karapuu, H., Ojanen, T., Scheinin, M., Tuori, K. & Viljanen, V. (2010). *Perusoikeudet*. Alma Talent.
- Helenius, D. & Linna, T. (2021). *Siviili- ja prosessioikeus*. Alma Talent.
- Helin, Markku. (6/2015). *Oikeustiede ja tutkimusetiikka*. Lakimies. Edilex.
- Heikkilä, S. & Hirvelä, P. (2017). *IHMISOIKEUDET – Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön*. 2. painos. Alma Talent.
- Hirvonen, A. (2011). *Mitkä metodit? : opas oikeustieteen metodologiaan*. Yleisen oikeustieteen julkaisuja. Helsinki.
- Husa, J. & Pohjolainen, T. (2014). *Julkisen vallan oikeudelliset perusteet*. 4. painos. Alma Talent.

- Ihmisoikeusliitto. *YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus*. Noudettu 1-12-2023 osoitteesta <https://ihmisoikeusliitto.fi/ihmisoikeudet/ihmisoikeuksien-julistus/>
- Jokela, A. (2008). *Rikosprosessi*. 4. painos. Talentum.
- Jyränki, A. & Husa, J. (2012). *Valtiosääntöoikeus*. Lakimiesliiton kustannus. Hämeenlinna.
- Kivivuori, J., Kuitunen, L. & Lehti, M. (2016). *Sosioekonominen asema ja suhtautuminen tuomioistuimiin: onko väestöryhmien välillä eroja?*. Lakimies 3–4/2016. Asiantuntija artikkeli. Edilex.
- Kokkonen, Y. (2021). *EU-komissio aloittaa rikkomusmenettelyn Puolaa vastaan perustuslakituomioistuimen päätöksen vuoksi*. YLE. Noudettu 16-10-2023 osoitteesta <https://yle.fi/a/3-12244347>
- Kolehmainen, A. (2015). *Tutkimusongelma ja metodi lainopillisessa työssä*. Referee -artikkeli. Edilex.
- Koulu, R., Koulu, R. & Koulu, S. (2019). *Tuomarin rooli tuomioistuimissa*. Alma Talent.
- Kuusikko, K. (2018). *Esteellisyys hallinnossa*. 1. painos. Alma Talent.
- Kuusiniemi, K. (2021). *Tuomarin rooli yhteiskunnassa – erityisesti oikeusvaltiollisuuden takaamiselementit*. Korkein hallinto-oikeus. Noudettu 16-10-2023 osoitteesta <https://www.kho.fi/fi/index/ajankohtaista/presidentinpuheita/tuomarinrooliyh-teiskunnassa-erityisestioikeusvaltiollisuudentakaamiselementit.html>
- Kääriäinen, J. (2016). *Suomalaisten rangaistusasetteet*. Yhteiskuntapolitiikka 81 (2016):6.
- Lehtimäki, L. (1998). *Tuomioistuinlaitos tarvitsee yleisön luottamuksen*. Lakimies 1/1998.
- Mäenpää, O. (2024). *Hallinto-oikeus*. 3. painos. Alma Talent. (Alun perin julkaistu 2023.)
- Niemi, J. (2009). *Tehokkuus ja oikeusturva oikeudenkäynnin uudistuksissa*. Teoksessa Laaksola, Marjukka (toim.): Oikeusolot 2009. Katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeuden saatavuuteen. Helsinki 2009.
- Niemi, J. (2021). *Prosessioikeus*. Alma Talent.
- Nykänen, P. (2019). *Johdatus oikeusjärjestykseen*. 2. painos. Tampereen yliopisto, Johtamisen ja talouden tiedekunta ja tekijät.
- Raitio, J. (2013). *Eurooppaoikeus ja sisämarkkinat*. 3., uudistettu painos. Alma Talent.
- Raitio, J. (2017). *Oikeusvaltion ääriviivat*. 1. painos. Alma Talent.

- Raitio, J. (2019). *Oikeusvaltioperiaate, oikeusvarmuus ja koherenssi Euroopan unionin kilpailuoikeudessa*. Defensor Legis: Suomen asianajajaliiton äänenkannattaja, Vuosikerta. 100, Nro 1. Noudettu 16-10-2023 osoitteesta <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/87c407e2-979b-4471-9b3d-16bfe087304a/content>
- Saramäki, E. (5/2016). *Syytesidonnaisuudesta ja materiaalisesta prosessijohdosta vastaajan puolustautumisen näkökulmasta*. Referee artikkeli. Defensor Legis N:o 5/2016 https://oikeus.fi/tuomioistuimet/material/attachments/oikeus_tuomioistuimet/tuomarinkoulutuslautakunta/VTRvhfb5/Saramaki_DL_6_2016.pdf
- Suomen YK-liitto. (2019). *Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus*. Noudettu 4-12-2023 osoitteesta <https://www.ykliitto.fi/julkaisut/ihmisoikeuksien-yleismaailmallinen-julistus>
- Tapanila, A. (2007). *Tuomarin esteellisyys*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 282. <https://edition.fi/lakimiesyhdistys/catalog/download/521/436/1033-1?inline=1>
- Tolvanen, M. (2014). *Valikoituja näkökulmia syyttömyysolettamasta*. Edilex.
- Tuominen, H. (2022). *Oikeusvaltioperiaate haastettuna: Oikeusvaltioperiaatteen institutionaalinen puolustaminen ja haastaminen Euroopan unionissa*. Poliitikka 64(4). <https://doi.org/10.37452/politiikka.111089>
- Tuomioistuinlaitos. (2021). *Tuomioistuintyön yleisiä periaatteita*. Noudettu 21-11-2023 osoitteesta <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/fi/index/tuomioistuinlaitos/tuomioistuintyonantajana/tuomioistuintyonyleisiaperiaatteita.html>
- Tuomioistuinlaitos. (2023). *Tuomioistuinlaitoksen strategia*. Noudettu 21-11-2023 osoitteesta <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/fi/index/tuomioistuinlaitos/tuomioistuinlaitoksenstrategia.html>
- Tuori, Kaarlo. (2000). *Tuomarit ja tuomioistuimet suomalaisessa oikeuskulttuurissa*. Lakimies 7–8/2000. Asiantuntija-artikkeli. Edilex.
- Turunen, S. *KKO:n ratkaisut kommentein 1998–2022*. Alma Talent.
- Virolainen, J. & Pölönen, P. (2004). *Rikosprosessin osalliset. Rikosprosessioikeus II*. Alma Talent.

Virolainen, J. (2024). *Tuomarin prosessinjohto riita-asiassa: erityisesti materiaalista prosessinjohtoa silmällä pitäen*. Alma Talent.

Virallislähteet

HE 15/1990 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle riita-asiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 79/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi alioikeusuudistuksen siirtymäsäännöksistä sekä eräiksi muiksi alioikeusuudistuksen voimaansaattamiseen liittyviksi laeiksi.

HE 82/1995 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 109/1999 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle tuomareiden nimittämistä koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 78/2000 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle tuomarin esteellisyyttä koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 222/2010 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi.

HE 7/2016 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle tuomioistuinlaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi.

LaVM 9/1997 - HE 82/1995 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö KM 2003:3.

Oikeuskäytäntö

EIT tapaus Cardona Serrat v. Espanja (26.10.2010)

EIT tapaus De Clubber v. Belgia (14.9.1987)

EIT tapaus Farhi v. Ranska (16.1.2017)

EIT tapaus Fey v. Itävalta (24.2.1993)

EIT tapaus Hauschild v. Tanska (24.5. 1989)

EIT tapaus Malminen ja Tanner v. Suomi (26.2.2002)

EIT tapaus Piersack v. Belgia (01.10.1982)

EIT tapaus Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi (23.11.2004)

EIT tapaus Remli v. Ranska (23.4.1996)

EIT tapaus Warsicka v. Puola (16.1.2007).

EUT asia C-619/18 Euroopan komissio v. Puola (11.7.2019)

EUT asia C-156/21 Euroopan parlamentti ja Euroopan unionin neuvosto v. Unkari
(16.2.2022)

KHO: 2022:19

KKO: 2004:126

KKO: 2010:78

KKO: 2015:39

KKO: 2015:73

KKO: 2019:80

NJA 2014 s. 482 (25.6.2014)